

18. Yüzyıl Osmanlı Alimlerinden Lâlezârî Ve El-Yâkûtetu'l-Hamrâ' Adlı Mâturîdî Hâşiyesi

An 18th-Century Scholar: Lalazari and His Hashiyah, al-Yaquta al-Hamra', Written on Maturidi

Dr. Muhammet Sacit KURT

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Bölümü
Ondokuz Mayıs University, Faculty of Divinity, Department of Tafseer
msacit.kurt@omu.edu.tr
 [0000-0002-0956-3972](https://orcid.org/0000-0002-0956-3972)

Makale Bilgisi / Article Information		
Makale Türü / Article Type		
Geliş Tarihi / Received	Kabul Tarihi / Accepted	Yayın Tarihi / Published
30 Haziran / June 2022	07 Eylül / September 2022	15 Eylül / September 2022

Atıf Bilgisi / Cite as:

Kurt, Muhammet Sacit. " 18. Yüzyıl Osmanlı Alimlerinden Lâlezârî ve Yâkûtetu'l-Hamrâ' Adlı Mâturîdî Hâşiyesi", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (Eylül 2022), 1310-1346.
<http://doi.org/1051702/esoguifd.1138551>.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Theology Bütün hakları saklıdır. / All right reserved. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esoguifd>

CC BY-NC 4.0 This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Etik Beyanı / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu, yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği ve bu araştırmanın desteklenmesi için herhangi bir dış fon almadıkları yazar tarafından beyan olunur / It is declared by the author that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study; that all the sources used have been properly cited; that no external funding was received in support of the research.

18. Yüzyıl Osmanlı Alimlerinden Lâlezârî Ve El-Yâkûtetu'l-Hamrâ' Adlı Mâturîdî Hâşiyesi

Öz ► Türk-İslam coğrafyasının yetiştirmiş olduğu önemli şahsiyetlerden biri olmasına rağmen Maturidî ilmî çalışmalarda hak ettiği yeri edinmemiştir. Son yıllarda Maturidî üzerine yapılan çalışmalar artsa da müellife ait *Te'vilâtu'l-Kur'ân* adlı tefsirin haşiyeleri müstakil olarak çalışılmamıştır. Yazıda, 18. Yüzyıl Osmanlı ulemasından Lâlezârî Mehmed Tâhir Efendi'nin *Te'vilâtu'l-Kur'ân* üzerine yazmış olduğu *el-Yâkûtetu'l-Hamrâ'* adlı risalesi tetkik edilmiştir. Risale, *Te'vilâtu'l-Kur'ân* üzerine yazılan iki haşiyeden biri olmasına karşın tahkiki yapılan nüshalarda da eserin Türkçe tercümesinde de kendisinden istifade edilmemiştir. Bu yüzden makalede risale tetkik edilecektir. Yazıda ilk olarak müellif kısaca tanıtılmış, akabinde eser incelemesine geçilmiştir. Daha önce yapılan çalışmalardaki eksiklikler giderilmeye, hatalar tashih edilmeye çalışılmıştır. Bu inceleme esnasında yararlanılan yazmalar ve nitelikleri hakkında bilgi verilmiş, sonrasında "imanda istisna" meselesine dair çeşitli görüşler serdedilen ve sonunda tasavvufî yorumlarda bulunulan eserin tahlili yapılmıştır. Ayrıca İbnü'l-Arabî ekolüne yakınlığıyla bilinen müellifin tefsir, kelâm, tasavvuf ve mantık ilimlerinin bilgi birikimiyle yoğrulmuş risalesi üzerine değerlendirmelerde bulunulmuştur. Eserin tahkiki neşri de çalışmanın sonuna eklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Maturîdî, Lâlezârî, İbnü'l-Arabî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*.

An 18th-Century Scholar: Lalazari and His Hashiyah, *al-Yaquta al-Hamra'*, Written on Maturidi

Abstract ► Maturidi is one of the most important personalities raised by Turkish-Islamic geography. But it doesn't seem possible to say that he has achieved the place he deserves in scientific studies. In recent years, studies on Maturidi is increasing. However, the hashiyahs written about Maturidi's tafsir named *Ta'wilat al-Qur'an* have not been brought to an independent study yet. In this article, the hashiya of *Ta'wilat* named *al-Yaquta al-Hamra'*, which was written on *Ta'wilat al-Qur'an* by Lalazari Mahmad Tahir, an 18th-century Ottoman scholar, has been examined. The booklet is one of the two hashiyahs written on Maturidi's *Ta'wilat al-Qur'an*. But it was not only used in the Turkish translation of the work but also in critical editions of the book. So, this hashiya will be examined in the article. In the article, firstly, the author was briefly introduced, and then the work was examined. Deficiencies in previous studies have been tried to be eliminated and errors have been corrected. During this examination, information was given about the manuscripts and their qualities. After that, the analysis of the work, named "exception in faith", was made and various opinions were expressed about the issue. Sufi comments were made at the end. In addition, evaluations were made within the framework of the hashiya of the author, known for his closeness to the Ibn al-Arabi school, which was kneaded with the knowledge of the sciences of Tafsir, Qalam, Tasawwuf and Logic. The edition-critiqued publication of the work has been added to the end.

Keywords: Tafsir, Maturidi, Lalazari, Ibn al-Arabi, *Ta'wilat al-Qur'an*.

Giriş

İmam Mâturîdî Türk-İslam coğrafyasının yetiştirdiği önemli ilim adamlarından birisidir. Osmanlı Devleti'nin de etkisi ile Mâturîdîliğin Ehl-i sünnet mezhepleri içerisinde -Ehl-i sünnet kavramı kişilerin kendini konumlandıkları yere göre fazlaca değişkenlik arz etse de- önemli bir yeri olduğu söylenebilir. Buna karşın İmam Mâturîdî'nin eserlerinin hak ettiği yeri edindiğini söylemek de pek mümkün gözükmemektedir. Zira kaynaklarda yüzyıllarca üç kitada Müslümanların bayraktarlığını yapan bir devlet olarak Osmanlı'nın Hanefî-Mâturîdî çizgide

olduğu bildirilse de *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'ın dünya üzerindeki yazma sayısı yalnızca 36,¹ eser üzerine yazılmış tespit edilebilen şerh² sayısı 2,³ bu şerhlere ait yazma sayısı ise 11'dir.⁴ Yazma sayısının azlığı, Osmanlı Devleti döneminde dahi *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'a gösterilen ilginin fazla olmadığını ihsas ettirmektedir. Zira benzer çağda yaşamış Taberî'nin tefsirine ait yazma sayısı 106,⁵ Hanefî-Mâtürîdî çizgiye müntesip bir diğer âlim olan Ebu'l-Leys tefsirinin⁶ yazma sayısı ise 174⁷ iken bir mezhep kurucusu olarak İmam Mâtürîdî'nin *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'ın yazma sayısının bu kadar az olması dikkat çekicidir. Yine çağdaş araştırmalarda Mâtürîdî'nin tefsir, kelâm, fıkıh ve usulü, mezhepler tarihi alanlarında behresi bulunmasına rağmen, tabakat tarzı eserlerde ihmal edildiği ifade edilmektedir. Bunun sebepleri hususunda pek çok husus zikredilse de⁸ en belirgin sebebin *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'ın takrir veya imla tarzıyla yazılması⁹ olduğunu ifade etmek kanaatimizce daha doğrudur. Zira bu yazım tarzı, metnin pek çok yerinde anlaşılması zor

¹ Ebû Manşûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Vanlıoğlu, (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2007), 1/45-54.

² Şerh ve haşiye kavramları literatürdeki pek çok kaynakta, -bilhassa kelimelerin sözlük anlamlarından hareketle ve hatta bizce zorlamalarla- birbirinden farklı nitelikteki yazılar olarak tanıtılmaktadır. Ancak yazmalarla ilgilenen pek çok kişinin de fark edeceği gibi aynı esere ait yazmaların bir nüshasında şerh bir başka nüshasında ise haşiye olarak isimlendirilmesi oldukça yaygındır. Sonuç olarak biz, bu iki kavramın birbiri ile eş anlamlı olarak oldukça yaygın bir biçimde kullanılmasını temel alarak, yapılan ayrımların suni olduğunu düşünmekte bu ayrıma itibar etmemekteyiz. Kelimelerin eş anlamlı olduğu düşündüğümüz için yazımızda aynı eser hakkında bazen şerh bazen de haşiye kavramını kullandığımızı ifade etmek isteriz.

³ Şükrü Maden, *Tefsirde Haşiye Geleneği ve Şeyhzâde'nin Envârü't-Tenzîl Hâşiyesi*, (İstanbul: İsam Yayınları, 2015), 325.

⁴ *Te'vîlât*'ın dirase kısmında yalnızca Alâuddîn es-Semerhândî'ye ait şerhin nüshalarına yer verildiği için 9 haşiye yazmasına işaret edilmiştir. Lâlezârî'ye ait haşiyenin iki nüshası da dikkate alındığında bu sayıyı 11 olarak tespit etmek mümkündür. Bk. İlyas Çelebi, "Lâlezârî", TDV İslam Ansiklopedisi, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 90; el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 1/54-56; Maden, *Tefsirde Haşiye Geleneği*, 325; *el-Fihrisu's-Şâmil li't-Turâsî'l-'Arabîyyi'l-Mahtûṭ'Ulümü'l-Kur'ân ve Mahtûṭâtü't-Tefsîr ve 'Ulümuh*, ('Ammân: el-Mecme'u'l-Melekî li Buḥūşî'l-İslâmiyye, 1989), 1/48-50.

⁵ *el-Fihrisu's-Şâmil*, 1/37-40.

⁶ İshak Yazıcı, "Ebû'l-Leys Semerkandî", TDV İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 473.

⁷ *el-Fihrisu's-Şâmil*, 1/55-61.

⁸ bk. Şükrü Özen, "Mâtürîdî", TDV İslam Ansiklopedisi, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 149.

⁹ Bekir Topaloğlu, "Mâtürîdî", TDV İslam Ansiklopedisi, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 157.

pasajlar doğurduğu için eserle alakalı olumsuz bir izlenim oluşturmaktadır.¹⁰ Ancak derinlemesine düşünüldüğünde, yukarıdaki soruya verilen cevap, başka bir soruyu daha gündeme getirmektedir: “*Te’vîlâtü’l-Kur’ân*’da görülen bu anlaşılması güç pasajlar, *Keşşâf*, *Envâru’t-Tenzîl* gibi pek çok tefsirde de mevcuttur. Bu eserler ciddi anlamda revaç bulurken, eserler üzerine pek çok haşiyeye kaleme alınırken, Dünya’da bu eserlere ait pek çok yazma mevcutken *Te’vîlâtü’l-Kur’ân* neden bu eserlerin gerisinde kalmıştır?” Kanaatimizce bu sorunun cevabı, eserlerdeki anlaşılması güç pasajların mahiyetindeki farkla alakalıdır. Zira Mâtürîdî’nin ibarelerindeki kapalılıklar gramatik olarak sağlam gelen cümlelerden kaynaklı değil, takrir/imla esnasındaki aktarım kusurlarından kaynaklanmaktadır. Buna karşın *el-Keşşâf*, *Envâru’t-Tenzîl* gibi diğer tefsirlerin metinleri gramatik olarak kusuru olmayan/daha az olan ibarelerden müteşekkildir. Bunun yanında *el-Keşşâf*, *Envâru’t-Tenzîl* gibi tefsirlerin edebi birer eser şeklinde kurgulanmış olmaları daha çok revaç bulmalarına imkân tanımış, bu yönüyle - talebelerin yetişmesine ayrı bir katkı sağlamalarından olsa gerek- medrese müfredatlarında da fazlaca yer bulmuşlardır. Nitekim Mutezîlî-Hanefî çizgiye mensup Zemahşerî’ye ait *el-Keşşâf* bile yüzyıllar boyu medreselerde okunmaya devam etmiş, okumalar esnasında karşılaşılan Mutezîlî görüşler de haşiyelerdeki eleştiriler vesilesi ile tadil edilmeye çalışılmıştır. *Muhtasarü’l-Keşşâf* olarak anılan *Envâru’t-Tenzîl* dahi edebi bir şaheser olan *el-Keşşâf* etkisini bertaraf etmeye muktedir olamamıştır. Sonuç olarak Mâtürîdî’nin *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*’ı bu edebî eserlerle rekabet edememiş, tarihin uzun bir döneminde yadsınan bir kitap olarak kalmıştır. Bu maksatla işbu çalışmada, hak etmemesine rağmen yadsınan bir eser olarak *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*’ın tespit edilen iki şerhinden biri, 18. yy. Osmanlı alimlerinden Lâlezârî’nin *el-Yâkûtetü’l-Hamrâ* adlı risalesi incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmada ilk olarak müellif kısaca tanıtılacak, akabinde eserin yazmaları hakkında bilgiler verilecek ve *el-Yâkûtetü’l-Hamrâ* risalesinin tahlili yapılacaktır. Son olarak bu alanda çalışanlara yardımcı olmak adına risalenin tahkikli neşri ekte sunulacaktır.

1. Mehmed Tâhir Lâlezârî

Bu bölümde 18. yy. Osmanlı müelliflerinden Mehmed Tâhir Lâlezârî’nin hayatı incelenecek, eserleri hakkında bilgi verilecektir. Sonrasında ise eserin nüshaları ve içeriğine dair ulaşılan malumat aktarılacaktır.

¹⁰ Benzer bazı değerlendirmeler için bk. Mehmet Kalaycı, "Bir Te'vîlât Hikayesi: Türkiye Yazma Eser Kütüphanelerindeki Nüshalardan Hareketle Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ın Dolaşım Ağına Dair Bazı Tespitler", *İmam Mâtürîdî ve Te'vîlâtü'l-Kur'an*, ed. Hatice Kelpetin Arpaguş vd., (İstanbul: İFAV Yayınları, 2019), 153-154.

1.1. Müellifin Hayatı

“Kadı Mehmed” unvanıyla da bilinen müellif,¹¹ risalelerinde kendisini “Mehmed Tâhir b. eş-Şeyh es-Seyyid Mehmed Lâlezârî el-İslâmbûlî¹²/İstânbûlî¹³” şeklinde tanıtmaktadır. Keĥhâle, dedesi ve babasının ismini bir arada verecek şekilde müellifi “Mehmed Tâhir b. Mehmed b. Ahmed el-İstânbûlî el-Hanefî” ismiyle kayıtlamıştır. Bu isimlendirmeden anlaşılacağı üzere müellifin babasının da adı Mehmed Lâlezârî'dir. Nitekim müellif üzerine yapılan çalışmalarda babasının Tefsîrî Şeyh Ahmed Efendizâde'nin oğlu Çiçekçiler Şeyhi/Lâlezârî Mehmed Efendi olduğu ifade edilmiştir.¹⁴ *ed-Durratu'z-Zâhira* adlı risalesinde, İstanbul'da doğduğunu ve doğduğu günden risalenin yazıldığı tarihe dek (5 Zilkade 1196/12 Ekim 1782) İstanbul'dan hiç ayrılmadığını bizzat kendisi ifade etmiştir.¹⁵ Mehmed Tâhir Efendi müellifin hal tercemesini verirken “Lâlezâr, İstanbul'da Fatih civarında bir semttir”¹⁶ ifadesini kullanmış, bu vesile ile müellifin nisbetinin bu beldeye istinaden verildiğini ihsas ettirmiştir. Aktepe ise bu konuda çelişkili bilgiler vermiştir. İslam Ansklopedisi'ne yazdığı İngilizce maddede müellifin Lâlezâr'da ikamet etmesini temele alırken,¹⁷ Ansiklopedi'nin Türkçe versiyonunda bu nisbenin III. Ahmed'in çiçekçi başı olan babası Lâlezârî Şeyh Mehmed Efendi'ye dayanarak verildiğine şüphe bulunmadığını ifade etmiştir.¹⁸ Aktepe'nin bu kanaate ulaşmasında Eyvansarâyî'den aktardığı şu iki görüşün etkili olduğu söylenebilir:

¹¹ Münir Aktepe, "Mehmed Tahir", *İslam Ansiklopedisi İslam Alemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Bibliyografya Lugati*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, ts.), 7/612; Çelebi, "Lâlezârî", 27/89.

¹² Mehmed Tâhir Lâlezârî, *el-Kevkebu'd-Durrî fî Şerhi Şalâti İbn Meşîş*, (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hafid Efendi, 124/7), 82^b. 124 numaralı yazmanın numaralandırmasında hatalı bir başlangıç yapılmıştır. Daha önce çalışma yapanlarca fark edilmediğinden olsa gerek çalışmalarda yazma üzerindeki numara esas alınarak dipnot verilmiştir. Ancak asla riayet etmek gerektiğinden risale, normal düzen esas alınarak kapak sayfası 1^a, arkasındaki sayfa 1^b şeklinde numaralanmak suretiyle dipnotlandırılmıştır. Makalede bu risaleye yapılacak tüm atıflar bu sisteme göre tanzim edilmiştir.

¹³ Mehmed Tâhir Lâlezârî, *ed-Durratu'z-Zâhira*, (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hafid Efendi, 124/8), 83^b.

¹⁴ Huseyn Efendi b. Hâcî İsmâ'îl el-Eyvansarâyî, *Ĥadîkatu'l-Cevâmi'*, (b.y.: Maṭba'a-i Âmira, 1281), 190; Çelebi, "Lâlezârî", 89.

¹⁵ Lâlezârî, *ed-Durratu'z-Zâhira*, (Hafid Efendi, 124/8), 84^a.

¹⁶ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, (İstanbul: Meral Yayınevi, ts.), 1/458.

¹⁷ Münir Aktepe, "Lalezari, Shaykh Mehmed Tahir", *The Encyclopedia of Islam New Edition*, ed. C. E. Bosworth vd. (Leiden: E. J. Brill, 1987), 5/644.

¹⁸ Aktepe, "Mehmed Tahir", 7/612.

- 1- Sipahi çavuşları tarafından bina edilen ve harap olmasının ardından müellifin dedesi tarafından tamir ettirilen mescide “Lâlezâr Mescidi” adı verilmesi,
- 2- Lâlezâr adında bir mahalle bulunmaması.¹⁹

Bununla birlikte o mevkide böyle bir mahalle adının bulunmaması Lâlezâr adında bir semtin bulunmasına mâni olmadığından bu hususta kati bir çıkarımda bulunmak pek makul gözükmemektedir. Kaynaklarda Lâlezârî'nin, bir dönem müderrislik ve kadılık yaptığı, 1201 yılında Eyüp mollası olduğu zikredilmektedir.²⁰ Nitekim *el-Mîzânu'l-Muķîm fi Ma'rifeti'l-Ķışâsi'l-Mustekîm* adlı şerhinin mukaddimesinde Lâlezârî'nin kendisi de Eyüp Kadılığı görevinden ayrıldıktan sonra İmam Gazâlî'nin mezkûr kitabı ile işğal ettiğini ve Rumelihisarı'nda ikamete başladığını eseri de burada yazdığını ifade etmektedir.²¹ Şâzelîyye tarikatına müntesip olan²² Lâlezârî'nin 30 Muharrem 1204/20 Ekim 1789 tarihinde İstanbul'da vefat ettiği ifade edilmektedir.²³

¹⁹ Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/458.

²⁰ *Sicill-i Osmanî*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 5/1611; Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/458; Aktepe, "Mehmed Tahir", 7/612; Aktepe, "Lalezari, Shaykh Mehmed Tahir", 5/644.

²¹ Mehmed Tâhir Lâlezârî, *el-Mîzânu'l-Muķîm fi Ma'rifeti'l-Ķışâsi'l-Mustekîm*, (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Esad Efendi, 1758), 2^a; Hakan Kutlu, *Muhammed Tâhir b. Muhammed el-Lâlezârî'nin "el-Cevâhiru'l-Kalemiyye fi Testîri Esrârî'n-Nûniyye el-Kelâmiyye" Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2018), 9-10. Kutlu, Lâlezârî'nin *ed-Durratu'z-Zâhira* adlı eserinin giriş kısmına isnad ederek müellifin İstanbul'da doğup büyüdüğünü ve eseri yazdığı tarih olan hicri 1199 tarihine kadar İstanbul'dan hiç ayrılmadığını ileri sürmektedir. Ancak bu bilgide 3 ayrı hata mevcuttur. 1- Atıfta bulunulan varak hatalıdır. Zira risale mecmuanın ilk değil sekizinci risalesidir Kutlu ise dipnotta Hafid Efendi 124, vr. 1'i işaret etmektedir 2- Müellif risalede eseri 1196 yılında yazdığını açıkça ifade etmiştir 3- Eserde müellifin İstanbul'da doğup büyüdüğüne ve 1199 tarihine kadar İstanbul'dan hiç ayrılmadığına dair bilgi yoktur. Bk. Lâlezârî, *ed-Durratu'z-Zâhira*, (Hafid Efendi, 124/8), Bu bilgiler Aktepe ve Çelebi'de de yer almasına ve bu yazıların kaynakçalarındaki tüm eserlere ulaşılmasına rağmen bu bilgilerin nereden elde edildiği meçhuldür. Aktepe, "Mehmed Tahir", 7/612; Aktepe, "Lalezari, Shaykh Mehmed Tahir", 5/644; Çelebi, "Lâlezârî", 27/89.

²² Mehmed Tâhir Lâlezârî, *el-Yâķûtetu'l-Ħamrâ'*, (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hafid Efendi, 124/3), 29^a; Mehmed Tâhir Lâlezârî, *el-Yâķûtetu'l-Ħamrâ'*, (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hafid Efendi, 130/3), 17^a;

²³ Aktepe'nin söylediği gibi, Hafid Efendi 124'deki risalenin zahriyyesinde yazılan “**مات رحمه الله في سلخ محرم الحرام السنة أربع واثنتين وألف**” ibareyi esas alarak, Lâlezârî'nin 30 Muharrem 1204'de vefat ettiğini beyan etmek mümkündür. Bk. Aktepe, "Mehmed Tahir", 7/612; Aktepe, "Lalezari, Shaykh Mehmed Tahir", 5/644. Zira ibarede geçen **سلخ** ifadesi yazmalarda ayın son gecesi için kullanılan bir kavramdır. Bk. Adam Gacek, *The Arabic*

Daha önceki yayınlarda müellifin hocalarına dair herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Ancak *el-Kevkebu'd-Durrî* adlı risalesinin sonunda anne-babası ve ecdadının ardından hocalarına ve şeyhlerinde de dua etmekte ve hocalarından hassaten Osman Efendi, el-Hâc Süleyman Efendi, Seyyid Şerif Muhammed el-Kefevî b. el-Hâc el-Hamid'i (1168/1754), şeyhlerinden ise hassaten Seyyid Şerif Yahya Efendi b. Seyyid 'Abdulmu'min'i zikretmektedir. Akabinde Yahya Efendi'nin İstanbul doğumlu ve İstanbul'da medfun olduğunu mezheben Hanefî ve Mâturîdî, tarikaten ise Nakşibendî olduğunu ifade etmiştir.²⁴ Bu vesileyle müellifin 3 hocası ve 1 şeyhi hakkında bilgi sahibi olunmaktadır.

1.2. Müellifin Eserleri

Lâlezârî'nin eserleri incelendiğinde, müellifin çoğunluğu tasavvuf alanında olmak üzere 4 ayrı ilim dalında 15 farklı eser kaleme aldığı görülmektedir. Eserleri ve özelliklerini kısaca şöyle tanıtmak mümkündür:

- Mantık:

1- الميزان المقيم في معرفة القسطاس المستقيم: İmam Gazâlî'nin *Kıstâsu'l-Mustakîm* adlı eseri üzerine yazmış olduğu şerhtir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Aşir Efendi 195, Esad Efendi 1758 ve Reşid Efendi 326'da bulunan üç ayrı yazması mevcuttur. Bunlardan Esad Efendi 1758 nüshasının müellif nüshası olduğu iddia edilmiştir. Eser üzerine Zehra Yıldırım tarafından yapılan "Mehmed Tâhir Lâlezârî'nin "el-Mîzânü'l Mukîm fî Ma'rifeti'l Kıstâsü'l Müstakîm" Adlı Kıstâsü'l Müstakîm Şerhinin Tahkik ve Tahlili" adlı tezde de mezkûr sebebe dayanarak bu nüsha asıl kabul edilmiştir. Ancak bu bilgileri teyit edebileceğimiz ferağ kaydı, zahriyye gibi kısımlarda bu nüshanın müellif nüshası olduğunu gösteren herhangi bir emareye rastlanmamıştır. Kanaatimizce bu fikir, tashih gören bu nüshanın ferağ kaydında تاريخ التأليف ve تاريخ التصحيح şeklinde bir ayrımının yapılmasından kaynaklanmıştır. Nüshanın

Manuscript Tradition: A Glossary of Technical Terms and Bibliography, (Leiden-Boston-Köln: Brill, 2001), 70. Kutlu, Aktepe'nin zikrettiği bu notun, eserin girişinde yer aldığını beyan etmiştir. Hakan Kutlu, "Lâlezârî'nin el-Cevâhirü'l-Kalemiyye Adlı Eserinin Kaside-i Nûniyye Şerh Geleneğindeki Yeri", *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 5/1 (2019), 421. Ancak eserin zahriyye kısmı -eserin müellif hattı olması hali müstesna- müellifin kendisine ait bir metin değildir. Bu açıdan yazmalar hakkında fikir beyan ederken hangi yazının kime ait olduğunu tespit etmek oldukça önemli bir husustur. Nitekim Aktepe, mezkûr yazıyı koleksiyon sahibi Hafid Efendi'ye isnad etmiştir. bk. Aktepe, "Mehmed Tahir", 7/612.

²⁴ Lâlezârî, *el-Kevkebu'd-Durrî fî Şerhi Şalâti İbn Meşîş*, (Hafid Efendi, 124/7), 82^b.

telif tarihi olarak 1200, tashih tarihi olarak ise 1201 yılı kayıt düşülmüştür.²⁵ Mezkûr nüshada nâsihin bulunmaması bununla birlikte diğer iki nüshanın nâsihinin belli olması (iki nüsha da Sandalcızâde el-Bursevî olarak maruf İbrahim el-Hâc tarafından yazılmıştır) göz önüne alındığında bu iki nüshadan Aşir Efendi nüshasının nâsih ve istinsah tarihi bilgilerini içermesi hasebiyle asıl nüsha olmaya daha layık olduğu açıktır.²⁶

- **Kelâm:**

- 2- **اليقوتة الخضراء:** İbnu'l-Arabî'nin kelime-i tevhide dair görüşlerinin İmam Birgivî tarafından iktibas edilmesi üzerine nefy-isbat yönüyle kelime-i kelime-i tevhidi ele aldığı ve mezkûr sözleri şerh ettiği bir risaledir.²⁷ Eserin Hafid Efendi 124 ve Hafid Efendi 130'da olmak üzere iki nüshası tespit edilmiştir.²⁸
- 3- **الجواهر الظاهرة:** Tespit edebildiğimiz kadarıyla tek nüshası bulunan eser²⁹ 2 Cemazeyilevvel 1203 tarihinde istinsah edilmiştir³⁰ *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*'in Tevekkül kitabının sonlarında Gazâlî tarafından *ليس في الإمكان أبدع من هذا العالم* şeklinde ifade edilen; başka yerlerde ise *ليس في الإمكان أبدع مما كان* şeklinde de zikredilen bu söz üzerine³¹ yazılmış bir risaledir.³²
- 4- **رسالة في أفضلية الرسول البشر على رسول الملائكة:** Elimizde tespit edebildiğimiz tek nüshası bulunan risale,³³ Necmuddîn en-Nesefî'ye ait *el-'Akâid*'in son kısmında yer alan ve insanların

²⁵ Lâlezârî, *el-Mîzânu'l-Muķîm*, (Esad Efendi, 1758), 77^b.

²⁶ Örnekten de anlaşılacağı üzere kimilerince basite alınıp küçümsenen bir ameliye olarak karşımıza çıkan tahkik, ancak pek çok unsuru ciddi bir emek göstererek inceden inceye araştırmak suretiyle uygulanması gereken bir iştir. Kişilerin bu hususta gerekli eğitimi almadan tahkik faaliyetine girişmesi hem tahkik çalışmalarına karşı bir ön yargı oluşturmakta, hem de normal bir çalışmada verilen emeğin üzerine pek çok külfetli işi de yüklenen kişilerin emeklerinin küçümsenmesine yol açmaktadır.

²⁷ Çelebi, "Lâlezârî", 90; Kutlu, *el-Cevâhiru'l-Kalemiyye*, 13.

²⁸ Mehmed Tâhir Lâlezârî, *el-Yâkûtetu'l-Ĥadrâ'*, (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hafid Efendi, 124/2), 16^b-26^b; Mehmed Tâhir Lâlezârî, *el-Yâkûtetu'l-Ĥadrâ'*, (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hafid Efendi, 130/2), 9^b-16^a.

²⁹ Mehmed Tâhir Lâlezârî, *el-Cevâhiru'z-Zâhira*, (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hafid Efendi, 124/6), 49^b-52^b.

³⁰ Lâlezârî, *el-Cevâhiru'z-Zâhira*, (Hafid Efendi, 124/6), 52^b.

³¹ Sözü "Yoktan var edilen bu alemde daha iyi bir alemin bulunması imkansızdır" şeklinde tercüme etmek mümkündür.

³² Lâlezârî, *el-Cevâhiru'z-Zâhira*, (Hafid Efendi, 124/6), 51^b.

³³ Mehmed Tâhir Lâlezârî, *Risâle fî Efdâliyeti'r-Rasûli'l-Beşer 'alâ Rasûli'l-Melâi'ke*, (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hafid Efendi, 124/10), 145^b-147^b.

peygamberlerinin meleklerin peygamberlerinden daha üstün olduğunu ifade eden metne dair kaleme alınmış bir haşiyedir.³⁴

- 5- الجواهر القلمية في تستير أسرار النونية الكلامية: İstanbul'un ilk kadısı Hızır Bey tarafından kaleme alınıp Fatih Sultan Mehmet'e takdim edilmiş *el-Kasidetu'n-Nûniyye*³⁵ adlı eser üzerine yazılmış bir şerhtir. Risalenin erişebildiğimiz 5 ayrı nüshası mevcuttur. Bunlardan Hafid Efendi 142 numaralı nüsha, 1194 tarihinde müellifin bizzat kendisi tarafından yazılmış bir nüshadır.³⁶ Esad Efendi 1214 numaralı nüsha ise 8 Rabiulahir 1201 tarihinde, yine bizzat müellif tarafından yazılmış ikinci bir nüshadır.³⁷ Üçüncü nüsha Çelebi ve Yıldırım tarafından Reşid Efendi 141 numaraya isnad edilse de³⁸ Hafid Efendi 141 numarada yer almakta olup Sandalcızâde el-Bursevî olarak bilinen el-Hâc İbrahim Efendi tarafından 1202 tarihinde kaleme alınmıştır.³⁹ Nüshanın son varlığında Sandalcızâde, Hafid Efendi kendisinden bu nüshayı yazmasını isteyince nüshayı kendisine hediye olarak yazdığını ifade etmiştir.⁴⁰ Hacı Selim Ağa 648 numaralı dördüncü nüsha, erken tarihli ve tashih görmüş bir nüsha olup 1194 yılının Zilhicce ayının sonlarında yazılmıştır.⁴¹ Beşinci nüsha ise Kütahya Vahit Paşa 432 numaralı nüsha olup 13 Safer 1197 tarihlidir.⁴² Bu nüsha, hamisinde yer alan bazı geometrik şekillerle diğer nüshalardan ayrılmaktadır.⁴³

³⁴ Lâlezârî, *Risâle fî Efdâliyeti'r-Rasûli'l-Beşer 'alâ Rasûli'l-Melâi'ke*, (Hafid Efendi, 124/10), 145^b; Çelebi, "Lâlezârî", 27/90.

³⁵ Mustafa Sait Yazıcıoğlu, "el-Kasîdetü'n-Nûniyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/571.

³⁶ Mehmed Tâhir Lâlezârî, *el-Cevâhiru'l-Çalemiyye fî Testîri Esrâri'n-Nûniyye el-Kelâmiyye*, (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hafid Efendi, 142), 67^b.

³⁷ Mehmed Tâhir Lâlezârî, *el-Cevâhiru'l-Çalemiyye fî Testîri Esrâri'n-Nûniyye el-Kelâmiyye*, (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Esad Efendi, 1214), 54^a.

³⁸ Çelebi, "Lâlezârî", 24/90; Zehra Yıldırım, *Mehmed Tâhir Lâlezârî'nin "el-Mizânü'l Mukîm fî Ma'rifeti'l Kıstâsü'l Müstakîm" Adlı Kıstâsü'l Müstakîm Şerhinin Tahkik ve Tahlili*, (Yalova: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2019), 7. Bu karışıklık muhtemelen İsam'ın Türkiye Kütüphaneleri Veri Tabanından kaynaklanmaktadır. Zira aynı hata, sitedeki katalogda halen mevcuttur.

³⁹ Mehmed Tâhir Lâlezârî, *el-Cevâhiru'l-Çalemiyye fî Testîri Esrâri'n-Nûniyye el-Kelâmiyye*, (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hafid Efendi, 141), 66^a.

⁴⁰ Lâlezârî, *el-Cevâhiru'l-Çalemiyye*, (Hafid Efendi, 141), 66^b.

⁴¹ Mehmed Tâhir Lâlezârî, *el-Cevâhiru'l-Çalemiyye fî Testîri Esrâri'n-Nûniyye el-Kelâmiyye*, (İstanbul: Hacı Selim Ağa Yazma Eser Kütüphanesi, Hacı Selim Ağa, 648), 25^a.

⁴² Mehmed Tâhir Lâlezârî, *el-Cevâhiru'l-Çalemiyye fî Testîri Esrâri'n-Nûniyye el-Kelâmiyye*, (Kütahya: Vahit Paşa Yazma Eser Kütüphanesi, Vahit Paşa, 432), 39^b.

⁴³ bk. Lâlezârî, *el-Cevâhiru'l-Çalemiyye*, (Vahit Paşa, 432), 14^a.

Lâlezârî'nin bu şerhi üzerine 2018 yılında Hakan Kutlu tarafından "Muhammed Tâhir b. Muhammed el-Lâlezârî'nin "el-Cevâhiru'l-Kalemiyye fî Testîri Esrârî'n-Nûniyye el Kelâmiyye" Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili" adıyla bir tez çalışılmıştır.

- **Tasavvuf:**

- 6- **الزمرّة الخضراء:** Daha önceki çalışmalarda tek nüshasına erişilebilen risalenin⁴⁴ yeni bir nüshasına daha erişilmiştir.⁴⁵ Bu yeni nüsha diğerinden daha eski tarihli olup şerhin 18 Cemazeyilevvel 1192 tarihinde akşam namazını müteakip yazılmaya başlandığını ve 3 saat içerisinde yazıldığını aktarmaktadır.⁴⁶ Risale, müellifin Abdülkâdir Geylânî'nin salavatına dair yapmış olduğu bazı tahrirlerden oluşmaktadır.⁴⁷
- 7- **التبر الأحمر في كلام الشيخ الأكبر:** Tek bir nüshasını tespit edebildiğimiz risale,⁴⁸ İbn Arabî'nin *İnşâ'u'd-Devâir ve'l-Cedâvil* adlı eserinde zikrettiği bazı ifadeler üzerine kaleme alınan bir talikadır.⁴⁹
- 8- **الكوكب الدرّي في شرح صلاة المشيش:** Lâlezârî'nin müntesibi bulunduğu Şâzeliyye tarikatının kurucusu olan Ebû'l-Hasen eş-Şâzelî'yi yetiştiren önemli tasavvufî şahsiyetlerden Abdusselâm b. Meşîş'e⁵⁰ ait salatın şerhidir.⁵¹ Risalenin girişinde, Lâlezârî eserin yazılışı hakkında bazı bilgiler vermektedir. Buna göre bazı arkadaşları İbn Meşîş'e ait olan bu eser üzerine şerh yazması için Lâlezârî'den talepte bulunmuşlar akabinde de Lâlezârî misal aleminde⁵² bir şahıs görmüş, bu şahıs kendisine "Şeyh 'Abdusselâm şu iki şeyi sana verdi" demiştir. Lâlezârî de verilen şeyleri kabul ettiğinde uyanmış ve kendisinde esere dair bir

⁴⁴ Mehmed Tâhir Lâlezârî, *ez-Zumurrudetu'l-Ḥadrâ'*, (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hafid Efendi, 124/4), 34^b-38^b.

⁴⁵ Mehmed Tâhir Lâlezârî, *ez-Zumurrudetu'l-Ḥadrâ'*, (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 2950/2), 31^b-35^b.

⁴⁶ Lâlezârî, *ez-Zumurrudetu'l-Ḥadrâ'*, (Hacı Mahmud Efendi, 2950/2), 35^a.

⁴⁷ Lâlezârî, *ez-Zumurrudetu'l-Ḥadrâ'*, (Hafid Efendi, 124/4), 34^b.

⁴⁸ Mehmed Tâhir Lâlezârî, *et-Tibru'l-Aḥmer*, (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hafid Efendi, 124/5), 39^b-47^b.

⁴⁹ Lâlezârî, *et-Tibru'l-Aḥmer*, (Hafid Efendi, 124/5), 39^b.

⁵⁰ İbn Meşîş hakkında detaylı bilgi için bk. Süleyman Uludağ, "Abdusselâm b. Meşîş el-Hasenî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 302.

⁵¹ Lâlezârî, *el-Kevkebu'd-Durrî fî Şerhi Şalâti İbn Meşîş*, (Hafid Efendi, 124/7), 54^a.

⁵² Misal aleminde "melekût âlemi ile cisimler âlemindeki bir takım varlık ve eylemlerin sûretler halinde belirlediği bir âlemdir" (İsmail Erdoğan, *Misal Aleminde (İslam Düşüncesinde Metafizik Bir Evren)*, (İstanbul: Tarih Bilincinde Buluşanlar Derneği Yayınları, 2012), 45; Buşra Aslan Meşin, *Tasavvuf Düşünce Sisteminde Misâl Âlemi*, (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 11) şeklinde tanımlanmıştır.

şerh yazma isteği peyda olmuştur.⁵³ Hafid Efendi 124 numaralı nüshanın son kısmında şöyle bir kayıt düşülmüştür: “Bilinsin ki ben bu salatı daha önce şerh ettim, akabinde kaybettim. İkinci kez yine şerh ettim sonra yine kaybettim. Üçüncü kez yine şerh ettim ki bu şerh üçüncüsüdür. Hamd olarak nitelenen her ne varsa hepsi Alemlerin Rabbi’ne mahsustur”⁵⁴ Bu nüshanın yazım tarihi olarak 9 Cemazeyilevvel 1203 kaydı düşülmüştür.⁵⁵ Yaptığımız araştırmalar neticesinde eserin daha önce görülmemiş bir nüshasına daha ulaşılmıştır. Hacı Mahmud Efendi 2950 numarada kayıtlı bu nüsha ferağ kaydındaki bilgiye göre 1187 tarihinde kaleme alınmıştır.⁵⁶ Nüshanın eserin birinci veya ikinci versiyonu olduğunu gösterir herhangi bir emare bulunmamakla birlikte; üçüncü nüshada böyle bir kayıt varken bu nüshada böyle bir kaydın bulunmaması yine iki nüshanın tarihleri arasında 16 sene gibi uzun bir fark olması, mezkûr nüshanın eserin ilk versiyonu olma ihtimalini artırmaktadır.

- 9- الدرّة الظاهرة: Tespit edebildiğimiz kadarıyla elimizde tek bir nüshası bulunan eser,⁵⁷ Lâlezârî’nin Ebû’l-Hasen Şâzelî’nin *el-Hizbu’l-Kebîr*’ine⁵⁸ dair yazmış olduğu şerhtir. Risalenin girişinde müellif, 5 Zilkade 1196 tarihinde Ebû Eyyûb el-Ensârî’nin türbesini ziyaret etmek istediğini, ziyaretin akabinde oturup başta *Şalâtu’l-Meşîşîyye*’yi ardından da *el-Hizbu’l-Kebîr*’i okuduğunu, bitirdiğinde ise sağ tarafında nûrânî bir kişinin bulunduğunu ifade etmiştir. Lâlezârî yaklaşık 2 varak kadar bu şahısla aralarında geçen diyaloga yer vermiştir. Lâlezârî bu diyaloglar esnasında nurani zatın İbn Meşîş üzerine yazdığı şerhi öğrendiğini ve kendisine *el-Hizbu’l-Kebîr* üzerine de bir şerh yazmasını emrettiğini söylemiştir. Lâlezârî, nurani zatın emri Ebû’l-Hasen eş-Şâzelî’nin ruhaniyeti tarafından kendisine verilen bir izinden başka bir şey olmadığını söylemiş ve mezkûr şerhi bu yüzden kaleme aldığını ifade etmiştir.⁵⁹

⁵³ Lâlezârî, *el-Kevkebu’d-Durrî fî Şerhi Şalâti İbn Meşîş*, (Hafid Efendi, 124/7), 54^a.

⁵⁴ Lâlezârî, *el-Kevkebu’d-Durrî fî Şerhi Şalâti İbn Meşîş*, (Hafid Efendi, 124/7), 82^b.

⁵⁵ Lâlezârî, *el-Kevkebu’d-Durrî fî Şerhi Şalâti İbn Meşîş*, (Hafid Efendi, 124/7), 82^b.

⁵⁶ Mehmed Tâhir Lâlezârî, *el-Kevkebu’d-Durrî fî Şerhi Şalâti İbn Meşîş*, (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 2950/1), 31^a.

⁵⁷ Lâlezârî, *ed-Durratu’z-Zâhira*, (Hafid Efendi, 124/8), 82^b-127^b.

⁵⁸ Hizb: “Maddî ve mânevî birtakım maksatların gerçekleşmesi için tertiplenmiş, sûfîler ve tarikat ehli, bazan da tarikat mensubu olmayan dindar kişiler tarafından okunan dualar”dır. (Süleyman Uludağ, "Hizb", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/182)

⁵⁹ Lâlezârî, *ed-Durratu’z-Zâhira*, (Hafid Efendi, 124/8), 75^b.

- 10- تعليقات على مواضيع من الفتحات المكيّة - *Futuhât-ı Mekkiyye*'de yer alan "er-Risâletü'l-Beşeriyye" bahsindeki yâ harfinin esrarına dair görüşlerin şerhidir.⁶⁰
- 11- رسالة في دفع اعتراض راجب محمد باشا في حقّ الفصوص للشيخ الأكبر - Ragıb Mehmed Paşa *Sefîne-i Râğıb* adlı eserinde el-Hakîm el-Lâhicî'nin İbnu'l-Arabi'nin firavunun imanı ve ilham konusunda çelişkili görüşler serdettiğini belirtmiş⁶¹ akabinde İbnu'l-Arabi'nin görüşlerinde çelişmediğini göstermek üzere bazı izahlarda bulunmuştur. Lalezari de Lâhicî'nin, yaptığı eleştirilerde haklı olduğunu ifade etmiş ve Ragıb Mehmed Paşa'yı eleştirmek üzere bu risaleyi kaleme almıştır. Risalenin tespit edebildiğimiz kadarıyla tek bir nüshası mevcuttur.⁶²
- 12- مجموعة الصلوات: Tek nüshasını tespit edebildiğimiz eser, Muhyiddin İbn-i Arabî (8), İmam Gazâlî (1), İbn-i Meşîş (1), Abdülkâdir-i Geylânî (2), Fahreddin Râzî (1), Şeyh Ahmed Bedevi (1), Sultan Mahmud b. Emir Sebük Tegin el-Gaznevî (Gazneli Mahmud) (1), Muhammed b. Muhammed el-Hanefî (2), şeylerin çoğu tarafından benimsendiğini söylediği anonim (1) bir salavattan oluşan toplam 18 salavatın bir araya getirilmiş halidir.⁶³ Müellif risalenin girişinde mecmuanın tavr-ı şuhûdiyy-i mülkî, tavr-ı akliyy-i rûhânî, tavr-ı kalbiyy-i melekûtî olmak üzere 3 farklı tavrda yazılan salâtları içerdiğini ifade etmiştir. Lâlezârî'ye göre eğer salavat hissî bir iş ile irtibatlı ise buna tavr-ı şuhûdiyy-i mülkî; aklî delillerle idrak edilen aklî bir işle irtibatlı ise buna tavr-ı akliyy-i rûhânî; kalb tavrı ile idrak edilen bir şeyse İmam Gazalî'nin ifadesi ile tavr-ı nübüvvet yani nübüvvetin kendisiyle idrak olunduğu tavr denir ki bu tavr, tavr-ı akliyy-i rûhânîden daha üstündür.⁶⁴
- 13- شرح صلوة أحمد البدوي: Lâlezârî'nin *Mecmû'atu's-Şalavât* adlı eserinde salavatını derlediği şahıslardan biri olan Ahmed el-Bedevî'nin salavatı üzerine yazılmış bir şerhtir. Eserin 27 Rabiyyülevvel 1192 tarihli tek bir nüshası mevcuttur.⁶⁵

- **Tefsir:**

⁶⁰ Mehmed Tâhir Lâlezârî, *Ta'likât 'alâ mevâ'iza mine'l-Futuhâti'l-Mekkiyye*, (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hafid Efendi, 124/9), 140^b; Çelebi, "Lâlezârî", 27/90.

⁶¹ Ragıb Mehmed Paşa, *Sefînetu'r-Râğıb ve Defînetu'l-Meğâlib*, (Bûlâk: y.y., 1255), 80.

⁶² Mehmed Tâhir Lâlezârî, *Risâle fî Def'i İ'tirâdi Râğıb Mehmed Bâşâ fî Hakki'l-Fuşûş li's-Şeyh el-Ekber*, (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Esad Efendi, 3771), 16^b-17^b.

⁶³ Mehmed Tâhir Lâlezârî, *Mecmû'atu's-Şalavât*, (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Esad Efendi, 1392/2), 6^b-33^b.

⁶⁴ Lâlezârî, *Mecmû'atu's-Şalavât*, (Esad Efendi, 1392/2), 7^a.

⁶⁵ Mehmed Tâhir Lâlezârî, *Şerhu Şalâti Ahmed el-Bedevî*, (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 2950/3), 37^a.

14- الدَّرَّةُ البِيضَاءُ: Lâlezârî'yi ciddi biçimde etkileyen şahıslardan İbnu'l-Arabî'yi, Vahdet-i Vücut öğretisinde⁶⁶ ve işârî tefsir usulünde⁶⁷ fazlasıyla etkileyen İbn Berrecân'ın eseri üzerine yazılmıştır. Risale, İbn Berrecân'ın *إِنَّ رَبَّكُمْ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ* ﴿عَلَى الْعَرْشِ﴾ ayetine⁶⁸ yönelik yaptığı tefsir üzerine kaleme alınmış bir haşiyedir. 3 Cemazeyilahir 1202 tarihinde tamamlanan⁶⁹ eserin tespit edebildiğimiz iki nüshası mevcuttur. Bunlardan biri 22 Ramazan 1203⁷⁰ tarihinde diğeri ise 22 Cemazeyilahir 1023⁷¹ tarihinde yazılmıştır.

15- اليَاقوتَةُ الخَضْرَاءُ: Lâlezârî'nin Mâturîdî'nin *Te'vîlat*'ında ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾ ayetinin tefsiri üzerine yazmış olduğu haşiyedir.

Lâlezârî'ye ait yukarıda saydığımız eserlerden sırasıyla *ed-Durratu'l-Beydâ'*, *el-Yâkûtetu'l-Hadrâ'*, *el-Yâkûtetu'l-Hamrâ'*, *ez-Zumurrudetu'l-Hadrâ'*, *et-Tibru'l-Ahmer*, *el-Cevâhiru'z-Zâhira*, *el-Kevkebu'd-Durrî fi Şerhi Şalâti İbn Meşîş*, *ed-Durratu'z-Zâhira* risaleleri *Mecma'u Esrârî'l-Cevâhiri'r-Rûhâniyye fi Maṭla'i Envâri'z-Zavâhiri'r-Rayḥâniyye* adıyla mecmua haline getirilmiştir. Bu mecmuanın müellif tarafından tertip edilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Zira i)eserlerin kısaca tanıtıldığı giriş yazısında yer alan ifadelerin birinci tekil şahısla kaleme alınması ii)risalelerin ortasında (Hafid Efendi 124, 39^a) müellifin İbnu'l-Arabî'ye dair yazmış olduğu şiire numara verilmemesi iii)risalenin sonunda yine müellife ait olan *Ta'likât 'alâ mevâ'iza mine'l-Futuhâti'l-Mekkiyye* ve *Risâle fi Efđaliyeti'r-Rasûli'l-Beşer 'alâ Rasûli'l-Melâi'*ke adlı risalelerden önce “bu risale bu mecmuaya tertip olunan resailden hariçtir gaflet olunmaya” (Hafid Efendi 124, 129^a) kaydının bulunması bu kanaati doğuran önemli etkenlerdir. Hafid Efendi 130'da bu

⁶⁶ Mahmut Kaya, "Muhyiddin İbnü'l-Arabî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/520.

⁶⁷ Osman Karadeniz, "İbn Berrecân", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/371.

⁶⁸ el-A'râf 7/54.

⁶⁹ Mehmed Tâhir Lâlezârî, *ed-Durratu'l-Beydâ'*, (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hafid Efendi, 124/1), 15^a.

⁷⁰ Lâlezârî, *ed-Durratu'l-Beydâ'*, (Hafid Efendi, 124/1), 15^a.

⁷¹ Mehmed Tâhir Lâlezârî, *ed-Durratu'l-Beydâ'*, (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hafid Efendi, 130/1), 9^a.

mecmuanın ikinci bir nüshası yazılmaya başlanmış olsa da ilk 3 risaleden sonrası yazıya geçirilememiştir.⁷²

Bazı kaynaklarda, bu eserlerin dışında müellife *Mîzânu'l-Ezhâr* adlı risale de isnat edilmektedir.⁷³ Ancak bu risale *Lâlezârî*'ye değil onun babası olan Mehmed *Lâlezârî*'ye aittir.⁷⁴ Karışıklık baba ile oğulun aynı isimde olmasından kaynaklanmıştır.

Müellifin eserlerine verdiği adlarda genellikle renk ve değerli taş adı kullanması dikkat çekicidir. Bu husus inceleyeceğimiz *Mâturîdî* haşiyesinde de göze çarpmaktadır. Zira eserin bölümlerine verilen adlar da benzer nitelik arz etmektedir. *Mezkûr* renk ve taşların tasavvuf ıstılahında farklı anlamlara gelmesi oldukça muhtemeldir. *ed-Durratu'l-Beydâ'*, *ez-Zumurrudetu'l-Ĥadrâ'*, *el-Yâkûtetu'l-Ĥamrâ'*, *el-Yâkûtetu'l-Ĥadrâ'*⁷⁵ kitaplarında geçen kavramların tasavvuf sözlüklerinde "ilk akıl, küllî akıl, küllî nefis, Nur-i Muhammedî, levh-i mahfuz"⁷⁶ anlamlarına geldiği ifade edilse de eserlerin bu kavramlarla ilişkisini kurmak -uzmanlık alanımız olmaması sebebiyle en azından bizim için- oldukça zordur.

⁷² *Lâlezârî*'nin eserleri hakkında ayrıca bk. Bâbânzâde İsmâ'îl Paşa el-Bağdâdî, *Hediyetu'l-Ārifîn Esmâ'u'l-Muellifîn ve Āşâru'l-Muşannifîn*, (İstanbul: Mektebetu'l-İslâmiyyeti ve'l-Ca'ferî Tebrizî, 1955), 2/346; Bâbânzâde İsmâ'îl Paşa el-Bağdâdî, *İdâhu'l-Meknûn fî'z-Zeyli 'alâ Keşfi'z-Zunûn 'an Esâmî'l-Kutub ve'l-Funûn*, nşr. Kilisli Rifat Bilge (İstanbul: MEB Yayınları, 1947), 1/378; 2/432; Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 458; Ömer Rıdâ Kehhâle, *Mu'cemu'l-Mu'ellifîn Terâcimi Muşannifî'l-Kutubi'l-'Arabiyye*, (Beyrût: Mu'essesetu'r-Risâle, 1414/1993), 3/366; Kutlu, *el-Cevâhiru'l-Kalemiyye*, 10-20.

⁷³ Yıldırım, *el-Mîzânü'l Mukîm*, 7. Yıldırım *Mukaddime-i Mîzânu'l-Ezhâr* adlı eseri müellife isnad etse de *mezkûr* eser *Mîzânu'l-Ezhâr* adlı eserin yalnızca mukaddimesinin bulunduğu bir kısımdır. Krş. Çiçekçibaşı Şeyh Mehmed *Lâlezârî*, *Mukaddime-i Mîzâni'l-Ezhâr*, (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Mehmed Asım Bey, 481), 110^a-110^b; Çiçekçibaşı Şeyh Mehmed *Lâlezârî*, *Mîzânu'l-Ezhâr*, (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Atıf Efendi, 2127), 1^b-2^b. Eserin farklı nüshaları için bk. Millet Kütüphanesi Ali Emiri Koleksiyonu 163, 164, 174, Topkapı sarayı Türkçe Yazmaları H. 425.

⁷⁴ Aktepe, "Lalezari, Shaykh Mehmed Tahir", 5/644.

⁷⁵ Bir kalıp halinde *el-Yâkûtetu'l-Ĥadrâ'* kavramı zikredilecek sözlüklerde yer almamakla birlikte yeşil renk ve yakutun kullanımı sebebiyle bu kavram da diğer kavramlar arasına eklenmiştir.

⁷⁶ bk. 'Abdurrazzâk el-Kâşânî, *Leṭâ'ifu'l-A'lâm fî İşârâti Ehli'l-İlhâm*, thk. Sa'îd Abdulfettâh, (Ķâhira: Dâru'l-Kutubi'l-Mışriyye, 1416/1996), 1/461-462; 2/250; 403; Su'âd el-Ĥakîm, *el-Mu'cemu's-Şüfi: el-Ĥikme fî Hudûdi'l-Kelime*, (Beyrût: Dâru'n-Nedra, 1401/1981), 459-460; 550-552.

Müellifin eserleri hakkında farklı değerlendirmelerde bulunulmuştur. Örneğin Çelebi, Lâlezârî'nin, eserlerinde tasavvufla kelamın sentezini yapmaya çalıştığını beyan etmiş,⁷⁷ Kutlu ise bu tespitin ihtiyatla karşılanması gerektiğini, zira kelam ve tasavvufun bilgi edinme metodu bakımından farklı olduğunu ve bu iki ilmin metotlarının birbirine karıştırılmasının garipsenesi bir tutum olduğunu ifade etmiş, üstelik bu görüşünü müellifin *el-Cevâhiru'l-Kalemiyye* adlı eserine dayandırarak ispat etmeye çalışmıştır.⁷⁸ Ancak eserdeki ilgili yere müracaat edildiğinde,⁷⁹ müellifin söylediği hususun bu iki ilmin vazifelerinin farklı olduğuna dikkat çekmek amacıyla yazıldığı açıkça görülecektir. Müellifin bir konu üzerine yaptığı araştırmayı farklı ilim dalları muvacehesinde izah etmesi ve görüşünün doğruluğunu her ilmin kendi metodolojisi içerisinde yapmaya çalışması Çelebi'nin yorumunu haklı çıkarmaktadır. Kutlu, meseleyi farklı bir mecraaya çekmiş, zikredilen hususu metotların uzlaştırılması olarak değerlendirmiştir.

2. *el-Yâkûtetu'l-Hamrâ'* Risalesi

Bu başlık altında ilk olarak risaleye ait nüshalar ve özellikleri tahlil edilecek, sonrasında da risalenin içeriksel analizine yer verilecektir.

2.1. Risaleye Ait Nüshalar ve Özellikleri

Daha önce de ifade edildiği üzere *el-Yâkûtetu'l-Hamrâ'* risalesi, Mâturîdî'nin *Te'vîlat'*ta Fatiha suresi 5. ayette yer alan ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ﴾ ifadesi hakkında yazmış olduğu tefsire dair kaleme alınmış bir haşiyedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla risalenin iki nüshası mevcuttur. Bunlardan Hafid Efendi 124/3 nüshası diğerine göre daha eski tarihli olup 1203 yılının Rabiülahir ayında yazılmıştır. Mecmuanın 27^b-33^b varakları arasında yer alan risale tashihi görmüş bir nüsha olup nesih hattıyla yazılmıştır. Standart bir satır sayısına sahip değildir. Hafid Efendi 130/3 nüshası ise diğer nüshadan yaklaşık iki ay kadar sonra 25 Cemazeyilahir 1203 tarihinde ikinci bir nüsha vesilesi ile yazılmıştır. Mecmuanın 16^b-20^b varakları arasında yer alan risalenin bu nüshası, 20 satırlık sayfalar halinde ve nesih hattıyla istinsah edilmiştir. Nüsha mukabelesi esnasında iki nüsha arasındaki farkın son derece az olduğu fark edilmiştir. Bu da Hafid Efendi 130/3 nüshasının diğer nüsha vasıtasıyla tekrar kayda geçirildiğini akla getirmektedir. Ancak bu hususta kati bir şey söylemek mümkün gözükmemektedir. Yararlanılan nüshaların ikisinin de

⁷⁷ Çelebi, "Lâlezârî", 7/90.

⁷⁸ Kutlu, *el-Cevâhiru'l-Kalemiyye*, 20.

⁷⁹ Lâlezârî, *el-Cevâhiru'l-Kalemiyye*, (Hacı Selim Ağa, 648), 14^a.

müellif hattı olmadığı dikkate alındığında, -müellif nüshasının yangın, sel gibi bir sebeple yok olması durumu hariç- risalenin bundan başka en az bir nüshasının daha bulunduğunu göstermektedir. Eserin nüshalarına dair verdiğimiz bu bilgilerden sonra risalenin içeriksel değerlendirmesine geçmek istiyoruz.

2.2. Risalenin İçeriksel Analizi

Risalede Maturidi'ye ait bir eser incelemesi yapıldığı için mukaddimede belagattaki berâ'at-i istihlâl⁸⁰ gereği bazı kullanımlara rastlanmaktadır. Zira aslında Cenab-ı Allah'ı tasvir eden *ما تريد وما تريد* "Ve izzetin vesilesi ile dilediğine, istediğine hükmeden en ulu, en büyük Sen'sin" ifadeleri, İmam Maturidi'ye telmihte⁸¹ bulunacak şekilde *ما تريد* lafzı kullanılarak yazılmıştır. İslâm'ın en temel kavramlarından biri olmasına rağmen yine risalenin mukaddimesinde zikredilen "سیدنا ومولانا محمد شمس سماء الرسالة والنبوة والتوحيد" "Efendimiz ve yardımcımız, risalet, nübüvvet ve tevhid semasının güneşi Hz. Muhammed'e (...) salat-u selamda bulunuyoruz" ifadelerinde *التوحيد* ibaresinin kullanılmasını İmâm Mâtürîdî'nin *Kitabu't-Tevhid* adlı eseri ile ilişkilendirmek mümkündür. Lâlezârî risalede, Mâtürîdî'yi "el-İmâmu'r-Rabbânî", "Alemlü'l-Hudâ" -ki bu unvan Mâtürîdî'nin meşhur lakaplarından-⁸² ve "el-'Allâmetu'l-Verâ" şeklinde takdim etmektedir. Risalesinin başında Lâlezârî, talika yazmak üzere *Te'vîlat*'ın ilgili kısmını bir dönem incelediğini, akabinde bu tahriri kaybettiğini, 1202 senesinin Rabiulahir'ine dek de niyetlendiği bu işe tekrar dönemediğini ifade etmiştir.⁸³

⁸⁰ Berâ'at-i istihlâl: Mütakellime ait kelamının en zarif olması gereken üç yer vardır ki bunlardan birisi kelamın girişidir. Zira bir kelamın lafız bakımından en tatlı, kalıp bakımından en güzel, mana bakımından en doğru olması amaçlanır. Berâ'at-i istihlâl de bu amaçla, kelama maksuda uygun güzel bir başlangıç yapmaktır. (Celâluddîn Ebû 'Abdillâh Muḥammed b. Se'âdiddîn b. 'Umar el-Ḳazvînî, *Telḥîşu'l-Miftâḥ*, (Kerâşî: Mektebetu'l-Buṣrâ, 1431/2010), 214; Se'âduddîn Mes'ûd b. 'Umar et-Teftâzânî, *Muḥteşaru'l-Me'ânî*, (Ḳum: Dâru'l-Fikr, 1411), 316).

⁸¹ Telmîḥ: Kelâmın amacına uygun olan kıssa, şiir, vb. unsurlara, bu unsurları anmaksızın gönderimde bulunmaktır. Telmîḥ, berâ'at-i istihlâl çerçevesinde çokça kullanılan edebî sanatlandır. (el-Ḳazvînî, *Telḥîşu'l-Miftâḥ*, 213; et-Teftâzânî, *Muḥteşaru'l-Me'ânî*, 312; Nasrullah Hacımüftüoğlu, "Berâat-i İstihlâl", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/470.

⁸² bk. Özen, "Mâtürîdî", 28/149.

⁸³ Lâlezârî, *el-Yâḳûtetu'l-Ḥamrâ'*, (Hafid Efendi, 124/3), 28^a; Lâlezârî, *el-Yâḳûtetu'l-Ḥamrâ'*, (Hafid Efendi, 130/3), 16^b.

Lâlezârî, Mâturîdî'nin muhtasar ve muğlak yazdığı ifadeleri şerh ederek risaleye başlamaktadır. Mâturîdî, ayette geçen ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ﴾ ifadesinin, kulu “inşaallah” kaydı kullanılmaya mecbur bıraktığını söylemekte ancak bunun neden kaynaklandığı hususunda herhangi bir açıklamada bulunmamaktadır. Lâlezârî'nin meseleyi takdim-tehir cihetinden belağattaki hasr-kasr⁸⁴ meselesine bağlaması dikkat çekicidir. Zira ayetin ibaresinin bu çıkarımı yapmaya nasıl delalet ettiği -erbabı için malumsa da tüm okurlar için- net değildir. Ancak gariptir ki *Te'vilât*'ın tahkikli neşrinde de tercümesinde de bu mevzuya temas edilmemiştir.⁸⁵ Akabinde Mâturîdî *ثم هو يوجه بوجهين* “sonra o, iki şekilde değerlendirilir” şeklinde bir ifade kullanmaktadır. Lâlezârî burada *هو* ifadesinin “ilzâmı” yahut “ilzamı gerektiren sözü” karşıladığını söylemektedir. Lâlezârî'nin takdiri oldukça isabetli görünmektedir. Zira *Te'vilât*'ta ilgili kısmın tahkikini yapan Vanlıoğlu, *هو* ifadesine *الاستثناء أي:* takdirinde bulunmuştur.⁸⁶ Böyle bir takdir ise Mâturîdî'nin kabul etmediği bir görüşe dair tevcihte bulunması demektir ki Lâlezârî'nin takdiri böyle bir sıkıntıdan uzaktır. Nitekim kelamın akışı da -kesinlikle istisna yapılmaması gerektiğini imlediğinden- Lâlezârî'nin takdirini haklı çıkarır mahiyettedir.

⁸⁴ Haşr-Kaşr, belagat kitaplarında *تخصيص شيء بشيء بطريق مخصوص* “Bir şeyin bir diğer şey vesilesiyle özel bir yolla tahsis edilmesidir” şeklinde tanımlanmıştır. (et-Teftâzânî, *Muhteşaru'l-Me'ânî*, 115) Kavramı Türkçe açısından daha iyi ifade etmek üzere “Bir ifade içinde bir lafız veya lafızlar kümesinin diğer bir lafız veya lafızlar kümesine özel bir yolla tahsis edilmesini ve sadece onu belirtmesini ifade eder”, “bir kelime veya kelime grubunun diğer bir kelime veya kelime grubuna özel bir yolla tahsis edilmesi ve sadece onu belirtmesini ifade eder” şeklinde de tanımlanmıştır. (İsmail Durmuş, “Hasr”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/392; Ali Bulut, *Belâğat Meânî-Beyân-Bedî'*, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2013), 124) Türkçede cümleye “sadece, yalnızca, mahza, ta kendisi” gibi anlamlar kattığını söylemek mümkündür. Takdim-tehir hasr-kasr yollarından biri olarak tanımlanmıştır. Ayetteki ifadeye “yalnız Sana kulluk ederiz” manası verilmesi mezkûr belagat kuralı gereğidir. Hasr-Kasr hakkında detaylı bilgi için bk. el-Ğazvînî, *Telhîşu'l-Miftâh*, 67-76; et-Teftâzânî, *Muhteşaru'l-Me'ânî*, 115-128; Durmuş, “Hasr”, 16/392-393; Bulut, *Belâğat Meânî-Beyân-Bedî'*, 124-132.

⁸⁵ bk. el-Mâturîdî, *Te'vilâtu'l-Ğur'ân*, 1/18; Ebû Manşûr Muhammed b. Muhammed el-Mâturîdî, *Te'vilâtu'l-Ğur'ân*, çev. Bekir Topaloğlu (Ankara: Ensar Neşriyat, 2015), 1/42. Nitekim *Te'vilât*'ın tahkikli neşrinin dirase kısmında ‘Alâuddîn es-Semerķandî'nin şerhine işaret edilirken Lâlezârî'nin eserine dair herhangi bir gönderim bulunmamaktadır. (el-Mâturîdî, *Te'vilâtu'l-Ğur'ân*, 1/64-65 م)

⁸⁶ el-Mâturîdî, *Te'vilâtu'l-Ğur'ân*, 1/18. (6 numaralı dipnot)

Yukarıda zikredilen tevcihin ilk ayağında Maturidi “kişinin halihazırdaki durumundan haber vermek için böyle bir söz söylemesi muhaldir. Çünkü tevhide dair hususlarda istisna yapılmaz. Tevhide dair hususlarda istisna yapan istisna edilir”⁸⁷ şeklinde bir yorumda bulunmaktadır. Lâlezârî'nin şerhi, bu pasajı anlamada da oldukça önemli rol üstlenmektedir. Zira ibaredeki *حال* kavramını “şimdiki zaman” olarak değerlendirmesi de; *يستثنى* ifadesinin ise kişinin muvahhidler ve mü'minler zümresinden çıktığını göstermek amacıyla meçhul olarak okunması gerektiğini söylemesi de metni anlamlandırmada oldukça önemli açılımlardır. Nitekim ibarelerin devamında gelen *الآن وآت* / *أوقات* ifadeleri⁸⁸ metni “kişinin konuşmayı yaptığı anda istisnada bulunması” şeklinde anlaşılmasına oldukça müsaittir. İkinci kısım ise *يستثنى* ifadesinin *شك* kelimesinin sıfatı olduğu intibahı uyandırmakta, fakat böyle bir kullanım da cümleye ciddi bir etkide bulunmamaktadır. Ancak Lâlezârî'nin uyardığı üzere metnin meçhul olarak okunması cümleye daha uygun bir mana verilmesine imkân tanımaktadır. Meçhul okumamanın doğurduğu sorunu, ilgili ibarenin Türkçe tercümesinde de görmek mümkündür.⁸⁹

Mâturîdî'nin tefsiri incelendiğinde diğer tefsir kitaplarından farklı olarak bir tefsir kitabı mahiyeti arz etmediğini söylemek mümkündür. Zira eser daha ziyade ayetlerden çıkarılabilecek kelâmî nüktelerin mütalaa edildiği ve fikhî çıkarımların yapıldığı bir eser mahiyetindedir.⁹⁰ Bu bakımdan Lâlezârî'nin haşiyesinin de ayetle alakalı çeşitli kelâmî tetkikleri barındırdığı düşünülebilir. Ancak, müellifinin tasavvuf ile fazlaca irtibatlı olması hasebiyle eserde pek çok tasavvufî izaha ve açıklamaya da yer verilmiştir. Mâturîdî'nin “kişinin o anki durumundan haber vermek için böyle bir söz söylemesi muhaldir” sözünü şerh ederken meseleyi tasavvufî bir perspektifle ele alması bu hususa güzel bir örnektir. Zira Mâturîdî'nin tevhide hâle getireceğini söylediği bir görüşü, “tevhidin mahza kendisi” olarak göstermesi, takipçisi olduğu Ekberî geleneğin tavrına oldukça uygun bir tutumdur. Çünkü İbnu'l-‘Arabî'nin iman etmemiş kişiler ve onlara yönelik cezaları mertebeye ileri seviye mutasavvıflara hasrettiği

⁸⁷ el-Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 1/18.

⁸⁸ Zikredilen iki metin Mâturîdî'nin matbu nüshasıyla Lâlezârî metnindeki nüshası arasındaki farktan kaynaklanmaktadır.

⁸⁹ *وَأَنْ مِنْ يَسْتَدْنِي فِيهِ عَن شَكِّ يُسْتَدْنِي* “Çünkü böyle bir yerde sözü edilen ifadeyi kullanan kimse şüphe ve tereddüdünü dile getirmiş olur” (el-Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 1/42)

⁹⁰ Benzer değerlendirmeler ve bu hususta verilebilecek bir örnek için bk. Kalaycı, "Bir Te'vîlât Hikayesi: Türkiye Yazma Eser Kütüphanelerindeki Nüshalardan Hareketle Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ın Dolaşım Ağına Dair Bazı Tespitler", 153-154.

bilinen bir husustur.⁹¹ Lâlezârî'ye göre kişinin ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ﴾ dediği anda yalnızca söylediği sözün gereğini mülâhaza ettiğini düşünmek, başka hiçbir durumun varid olmadığını, böylece kişinin havatırdan tamamen uzaklaştığını söylemek mümkündür. Bu da lafzen, manen ve halen tevhidin ta kendisidir. Çünkü ayetteki takdim-tehir hasır ifade etmek, kalple lisanı mutabık hale getirmek ve havatırı ortadan kaldırmak için zikredilmiştir. Böylece “yalnız Sana kulluk ederiz” dendiğinde zâkir, zikrettiği şeyden zühul göstermek suretiyle zikredilenden haber vermiş, abid de ibadetten zühul göstermek suretiyle mabudundan haber vermiş, kısaca fena makamına ermiş olur. Ardından görüşünü ispat sadedinde müntesibi bulunduğu tarikatın kurucusu Ebû'l-Hasen eş-Şâzelî'nin şu sözünü delil olarak göstermektedir: “Hayır! Şüphesiz Senden şunu istiyorum: ‘Sana olan yakınlığım sebebiyle beni öyle kaybet ki Senden başka hiçbir şeyin bana olan yakınlığını da uzaklığını⁹² da görmeyeyim, hissetmeyeyim. Şüphesiz Sen her şeye kâdirsin”

Tevhid'in el-Bakara 2/21 ayetinin tefsirlerinde ibadetlerin başı olarak anıldığını ifade eden Lâlezârî, ibadetlerin hakikî kemalinin, Allah'tan gayrısını mülâhazadan uzak durmak olduğunu söylemektedir. Ardından istisna yapan kişinin şu iki ihtimalden birisi dışına çıkamayacağını belirtir:

Bunlardan ilki şüphe barındırmaksızın istisna yapmaktır. Böyle bir istisna ise 3 ayrı sebepten kaynaklanabilir. Bunlar edep gereği işleri Allah'a döndürme arzusu sebebiyle,⁹³ Allah'ı anmak suretiyle teberraiken yahut muvâfât⁹⁴ sebebiyle istisna yapmaktır. Lâlezârî, bu

⁹¹ Sağırılar, dilsizler, körler, akletmeyenler, fâcirler, kâfirler, hâsidler, sâhirler, zalimler, namazlardan gafil olanlar, hayra mani olanlar, sapkınlar, saptıranlar vb. bu hususta zikredilebilecek güzel örneklerdir. Chodkiewicz bu tarz örnekleri oldukça güzel bir biçimde derlemiştir. Bk. Michel Chodkiewicz, *Sahilsiz Bir Umman Hakikat, Şeriat ve İbn Arabî*, çev. Atilla Ataman (İstanbul: Nefes Yayınları, 2015), 92-97.

⁹² Tasavvufta zıt kavramların birlikte kullanımı oldukça yaygındır. Zıtlıkların birbirlerini tamamlayıcı oluşu, eşyanın zıtlıklarla tanınması, bu tarz zıt kavramların bir arada kullanılmasının tasavvufî düşüncenin geniş ufku göstermesi, Allah-kul arasındaki zıtlığa dikkat çekmesi, Allah'ın iki zıttın bileşkesi konumunda olması, Allah'ın cemal ve celal sıfatlarını göstermesi gibi pek çok yönü vardır. Metinde de iki zıt kavram vesilesi ile fenafillaha dair vurgulu bir anlatım yakalanmıştır. Tasavvufta zıtlıklarla alakalı detaylı bilgi için bk. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2002), 384; Ali Yıldırım, "Zıtlık Kavramı ve Divan Şiirinde Zerre-Güneş Sembolizmi", *bilig* 25 (2003), 125-138; Mehmet Uyar, "Tasavvufta Zıt Kavramların Anlamsal Zemini", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50 (2021), 277-319.

⁹³ el-İnsan 76/30; et-Tekvîr 81/29; Yûnus 10/100 ayetlerinde olduğu gibi.

⁹⁴ İmanda istisna meselesi kelimada fazlaca tartışılan mevzulardan birisidir. Yine istisnaları bulunsa da Ehl-i sünnet mezheplerinden iki büyük ekolün, (Hanefî/Mâturîdîler ve Eş'arîler)

görüşlerin her ne kadar imkân dahilinde görülebilirse de aslolanın imanda istisna yapmamak olduğunu söylemektedir. Zira tüm bu sayılanlar temizlenen abidin Cenâb-ı Allah'ı mülâhaza ederken içerisinde bulunduğu kemâl-i huzur haline zıtlık arz eder. Kişinin “Yalnız Sana kulluk ederiz” demesi onu Allah'ın ﴿اهدنا الصراط المستقيم﴾ sözüne götürecektir ki Lâlezârî'ye göre ayetteki hidayet Beydâvî'nin de tefsirinde işaret ettiği “kişilerin kalplerinden sırların kaldırılması ve onlara peygamberlere, velilere ve salihlere gösterilen vahiy, ilham, sadık rüyalar gibi bazı şeylerin gösterilmesi”dir. Cenâb-ı Hakk'a vasıl olan arif, bu sözü söylediğinde şunu söylemek ister: ‘Seyr-i sülûk yolunda bizleri irşad et ki günahkâr ahvalimiz silinsin, bedenlerimizdeki perdeler ortadan kalksın! Böylece yüce nurunla aydınlanıp, yine nurun vesilesi ile Seni görelim!’”⁹⁵ Lâlezârî, akabinde yine Beydâvî'den iktibasla şunları söylemektedir:

aralarındaki uzlaşma sonrasında ihtilaf ettikleri istisnai meselelerden birisidir. Muvâfât, “Allah'ın ilmiyle kulun ölüm anında iman-küfür açısından durumu arasındaki ilişkiyi, bunun dünya hayatında ilâhî rıza ve gazapla münasebetini anlatan” bir kavramdır (Yusuf Şevki Yavuz, "Muvâfât", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 301/409) Hanefî/Mâturîdî çizgiye müntesip âlimler kişinin mümin olma sıfatını halihazırdaki imanı sebebiyle aldığını, son nefeste yaşanacak bir değişimin kişinin iman-küfür durumunu değiştirmeyeceğini düşünürler. Bu düşünce tarzında iman tencîzî iman olarak isimlendirilir. Eş'arî çizgiye müntesip alimlerin geneli ise muvâfât imanı adı verilen son nefesteki imana itibar ederler. Bu bakışta mezheplerin kulların iradesine ve Allah tasavvuruna bakışının etkisi büyüktür. Zira Eş'arîler kudret vurgusu üzerinden bir Allah tasavvur ederken, Mâturîdîler hikmet temelli bir Allah tasavvur etmektedir. Eş'arîler kişinin son nefesteki halini bilemeyeceğini, gerçekten müminim demenin kibre ve emniyete yol açmasını delil olarak muvafatı caiz görürler. Mâturîdîler ise imanın ciddi bir iş olduğunu, bu hususta en ufak şüpheye mahal verilmemesi gerektiğini, inşallah müminim demenin inşallah yaşıyorum demek gibi abes bir söz olduğunu ve İmâm Mâturîdî'nin de bazılarını zikrettiği çeşitli ayetleri delil olarak imanda istisna yapmanın uygun olmadığını savunurlar. Oldukça uzun bir konu olan mesele hakkında yukarıdaki malumata ve daha detaylı bilgiye erişmek için bk. Nu'mân b. Sâbit Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-Ebsa't (İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri içerisinde)*, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2020), 51-52; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâturîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, çev. Bekir Topaloğlu (Ankara: TDV İsam Yayınları, 2009), 505-510; Nureddin eş-Şâbûnî, *el-Bidâye fî Uşûli'd-Dîn (Mâtürîdiyye Akaidi)*, nşr. Bekir Topaloğlu (Ankara: DİB Yayınları, 1998), 174-176; Tâcuddîn b. Naşr b. 'Abdilvehhâb b. 'Alî b. 'Abdikâfî es-Subkî, *es-Seyfu'l-Meşhûr fî Şerhi 'Aķideti Ebî Mansûr*, thk. Mustafa Saim Yeprem, (Ankara: TDV Yayınları, 1432/2011), 33-35; Mustafa Özgen, *Eş'arî ve Maturidi Mezhepleri Arasındaki Görüş Farkları*, (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1992), 25-32; Zübeyir Bulut, "Kelam'da 'İman'da İstisnâ' Tartışmaları", *İslâmî İlimler Dergisi* 1-2 (2009), 199-214; Faruk Kartal, *İmanda İstisna*, (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 76-105.

⁹⁵ Nâşıruddîn 'Abdullâh b. 'Umar b. Muhammed el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vil*, thk. Muhammed 'Abdurrahmân el-Mar'aşlî, (Beyrût: Dâru İhyâ'i't-Turâsî'l-'Arabîyy, 1418), 1/30.

Abid için gerekli olan şey evvelemerde ve bizzat Allah'a bakmasıdır (nazar). Kulun ibadeti, ibadetin kendisi sebebiyle değil, yalnızca Allah'a nispet edilerek şerefli kılınması ve Allah'la kul arasındaki irtibatı sağlaması bakımında kıymetlidir. Arifin vusulü ancak Allah'tan başkasına gaip olduğu (yani yalnız Allah'la muhatap olduğu), Allah'ı mülâhazada kaybaldığı zaman (istiğrâk) hakikî bir vusul vasfına erer. Zira bu durumda iken kişi kendini de içinde bulunduğu herhangi bir hali de mülâhaza edemez. İşte bu yüzden Hz. Peygamber'in ﴿... إِنْ اللَّهُ مَعَنَا ...﴾ sözü⁹⁶ Hz. Mûsâ'nın ﴿... إِنْ مَعِيَ رَبِّي سَيَهْدِينِ﴾ sözünden daha efdaldır.⁹⁷ İlk durumu, yaptığı bu alıntılarla izah eden Lâlezârî, ikinci durumun bir şüphe sebebiyle istisna da bulunmak olduğunu ifade etmektedir. Mâturîdî'nin ibaresindeki son kelimenin meçhul siyga ile okunması gerektiğini ifade etmekte ve bu istisnayı yapan kişinin imanındaki şüphe gereği mümin ve muvahhit zümresinden istisna edileceğini söylemektedir.

Yukarıdaki açıklamalara bakıldığında, Lâlezârî'nin imanda istisnaya cevaz veren diğer görüşlere Mâturîdî kadar katı bir tutum takınmadığı, onları benimsememekle birlikte kısmen kabul edilebilir bazı yönlerine dikkat çektiği görülmektedir. Nitekim Lâlezârî'nin aynı tutumunu, Mâturîdî'nin kat'î bir biçimde savunduğu görüşünü delillendirmek için getirdiği ﴿... إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا ...﴾ ayetinin⁹⁸ şerhinde de görmek mümkündür. Zira müellif, şerh esnasında yine (Eş'arî olması hasebiyle muvâfât görüşünü kabul eden) Beydâvî'nin sözlerine yer vererek ayetteki ثُمَّ edatının yalnızca şimdiki zamanla ilişkili olmadığını, ibarenin gelecekteki imanla da irtibatının kurulabileceğine işaret etmiştir.⁹⁹ Lâlezârî'nin takındığı bu tutumu, h. 8 asırdan bu yana devam eden Mâturîdîlik-Eş'arîlik arasındaki uzlaşma arayışının¹⁰⁰ bir uzantısı olarak okumak mümkündür. Mâturîdî'ye ait bir haşiyede, Eş'arî-Şâfi'î bir çizgeye müntesip olan Beydâvî'ye ve onun bilhassa tasavvufi

⁹⁶ et-Tevbe 9/40.

⁹⁷ Efdaliyet Hz. Mûsâ'nın "Rabb" lafzını kendisinden sonra zikretmesine karşılık Hz. Peygamber'in Allah lafzını kendisinden önce zikretmesinden kaynaklanmaktadır. Bk. Muḥammed b. Muşliḥiddîn Muştafâ Muḥyiddîn eş-Şeyḫzâde, *Hâşiyetu Muḥyiddîn Şeyḫzâde 'alâ Tefsîri'l-Ḳâdî el-Beydâvî*, thk. Muḥammed 'Abdulkâdir Şâhîn, (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419/1999), 1/88.

⁹⁸ el-Ḥucurât 49/15.

⁹⁹ Lâlezârî, *el-Yâkûtetu'l-Hamrâ'*, (Hafid Efendi, 124/3), 30^a; Lâlezârî, *el-Yâkûtetu'l-Hamrâ'*, (Hafid Efendi, 130/3), 18^a. Ayrıca bk. el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, 5/138.

¹⁰⁰ Mehmet Kalaycı, *Tarihsel Süreçte Eşarîlik Maturidilik İlişkisi*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 26.

izahlarına atıfta bulunmasını da yine bu minval üzere okumak mümkündür. Ancak son husus, Osmanlı medrese geleneğindeki Beydâvî etkisini ve tasavvufun umumî olarak Osmanlı uleması üzerindeki hassaten de Lâlezârî üzerindeki etkisini göstermesi açılarından ayrıca dikkat çekicidir.

Lâlezârî'ye göre Mâturîdî'nin 2. vecih olarak zikrettiği hususta kastı; “إِيَّاكَ نَعْبُدُ” kavli esnasında varid olan diğer hallerde de istisnanın muhal olması”dır. Ardından Lâlezârî, metni mantık ıstılahına ait bazı kavramlar kullanmak suretiyle şerh etmektedir. Bu tutumu, Mâturîdî'nin Gazali'den çok daha önce kelâm ilminde tasavvurat-tasdikat ayrımına dayanarak açıklamalar yapması¹⁰¹ şeklinde de -ki bu iddia temellendirmeye ve ciddi bir şekilde araştırmaya açıktır-, Lâlezârî'nin, Mâturîdî'ye ait metni yaşadığı çağdaki ilim geleneği gereği tasavvurat-tasdikat ayrımına dayanarak açıklaması şeklinde de değerlendirmek mümkündür. Bu ayrıma göre yaptığı açıklamalarda Lâlezârî, ikinci veçhin muhal olmasını iki ayrı kısımda inceler. Bunlardan ilki tasavvurat, ikincisi tasdikât kabilindedir. “İnşallah yalnız Sana kulluk ediyorum” sözünün tasavvurattan olması muhaldir zira tasavvuratta hükümden söz edilemez.¹⁰² Tasdikât kabilinden olması ihtimali ise iki açıdan muhaldir: Bunlardan ilki ifadenin masiyetlere yahut taatlere yönelik niyetler cihetinden tasdikata dahil olmasıdır. Ancak “İnşallah yalnız Sana kulluk ederim” şeklinde bir niyette, istisnaya imkan tanımının bir manası yoktur. İkincisi ise mezhebî kabul cihetinden muhaldir.¹⁰³ Nitekim Mâturîdî de ifadenin geri kalanında bu hususa işaret ederek şöyle söylemektedir: “Varid olan bu iş, istisna yapan kişinin sahip olduğu mezhebin itikadından neşet ediyorsa, onda da şüphe caiz değildir. Çünkü mezhepler şimdiye yahut geleceğe itikat etmezler daimi biçimde itikat ederler. Bu yüzden de daimî şekildeki itikatta ise istisna caiz değildir”¹⁰⁴

¹⁰¹ “Gazzâlî'den itibaren mantığın kelâmîciler tarafından kesin kabul görmesiyle birlikte tasavvur ve tasdik terimleri kelâm kitaplarının bilgi bölümünde bir bilgi konusu olarak incelenmiştir.” Mahmut Kaya, "Tasavvur", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/127.

¹⁰² bk. Necip Taylan, *Ana Hatlarıyla Mantık*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 118-119; İbrahim Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, (Ankara: Elis Yayınları, 2010), 59.

¹⁰³ Müellif burada muhtemelen tasdikât çeşitlerinden taklidi kastetmektedir. Taklit, “Çelişğine ihtimali olmayıp da şüpheye imkan veren bilgi” şeklinde tanımlanır. (Taylan, *Ana Hatlarıyla Mantık*, 208-209) Müellife göre iman şüpheye imkan tanımayacağından “İnşallah yalnız Sana kulluk ediyorum” ifadesini tasdikâtın bu kısmından değerlendirmek de muhaldir.

¹⁰⁴ el-Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Şur'ân*, 1/18. Bu kısımda Mâturîdî'nin matbu metni ile müellifin metni lafzen ciddi farklılıklar içermektedir. Eserde Maturîdî'den alıntılanan bu kısım matbu *Te'vilât* nüshaları ile karşılaştırıldığında, risalede yer alan yaklaşık bir satırlık metnin farklılık arz

Lâlezârî, risalenin bundan sonraki kısmında yazısını farklı başlıklar açmak suretiyle kurgulamıştır. İlk olarak *Nefis Mercanının Cilası (Cilâ-i Mercâne-i Nefs)* başlığını açmış, taklitteki şüphe meselesi ile alakalı akla gelen şu iddialara temas etmiştir:

“Şöyle bir şey denemez: İlimdeki eksiklik bir görüşte sürekli sabit kadem olmaya manidir. Bir mezhep üzere sürekli sabit kadem olmak nasıl tasavvur edilebilir? Zira Allah ‘Hiçbir nefis yarın ne kazanacağını bilemez’,¹⁰⁵ Hz. Peygamber ise ‘Mü’minin kalbi Rahman’ın parmaklarından iki tanesi arasındadır. O, onu nasıl dilerse öyle çevirir’¹⁰⁶ buyurmaktadır. Bundan sebep bazı Mu‘tezilî toplulukların Eş‘arî, Şâfi‘î bazı toplulukların ise Hanefî olduklarını görüyoruz”.

Bu iddiaların neden uygun olmadığını ise *Akıl İncisinin Sefası (Şafâ-i Durre-i ‘Akl)* başlığında ele almıştır. Müellif bunu içkiden tövbe etmiş bir kişiyi örnek vererek izah etmeye çalışmıştır. Ona göre yarın ne kazanacağını bilmediği halde içkiden tövbe etmiş bir kişinin tövbesi, nasıl içkiye geri dönmemekte daimî bir sebat göstermediği sürece tahakkuk etmiyorsa ilimde de azimden geri durulmamalı, eksiklik bizi ilimden alıkoymamalıdır.

Risalenin bundan sonraki kısmı ana hatlarıyla “fenafillah mertebesine eren kul, iradesinden soyutlanıp Allah’ın iradesi altına girdiğine göre böyle bir durumda sevap-günah tahakkuku nasıl izah edilebilir?” sorusu çerçevesinde ilerlemektedir. Müellif bu soruya biri

ettiği görülmektedir. Üstelik bu metin, 5 farklı tahkiki bulunan *Te’vilât*’ın (bk. Murat Sülün, "Ebu Mansûr el-Mâtürîdî'nin Te’vilâtü'l-Kur’ân Adlı Eserinin Tenkitli Neşirleri", *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 5/1 (2019), 45-51) -Bağdat baskısı hariç- hiçbirisinde risale ile uyuşmamaktadır. (Krş. Ebû Manşûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli's-Sunne*, thk. İbrâhîm ‘Avađayn-Seyyid ‘Avađayn, (Kâhire: el-Meclisu'l-A‘lâ li’ş-Şu‘ûni'l-İslâmiyye, 1391/1971), 1/20; Ebû Manşûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli's-Sunne*, thk. Fâtıma Yûsuf el-Hıyemî, (Beyrût: Muessesetu'r-Risâle Nâşirûn, 1425/2004), 1/6; Ebû Manşûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli's-Sunne*, thk. Mecdî Bâsellûm, (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, 2006), 1/363; el-Mâtürîdî, *Te’vilâtü'l-Ğur’ân*, 1/18-19) Bu da müellifin muhtemelen elimizdekilerden farklı bir *Te’vilât* nüshasına sahip olduğunu gösteren önemli bir emaredir.

¹⁰⁵ Luqmân 31/34.

¹⁰⁶ Hadisin bu lafızlarla nakledilen bir varyantına ulaşamamıştır. Kütüb-i Sitte içerisinde yaklaşık olarak aynı manaya gelen bazı rivayetler için bk. Ebû'l-Hasen Muslim b. Haccâc, *Şahîhu Muslim*, (Liechtenstein: Thesaurus Islamicus Foundation, 2000), "Kitâbu'l-Ğader", 3; Ebû ‘Abdillâh Muhammed İbn Yezîd Mâce, *Sunenu İbn Mâce*, (Liechtenstein: Thesaurus Islamicus Foundation, 2000), "Kitâbu'l-Muğaddime", 53; Muhammed b. ‘Îsâ Ebû ‘Îsâ et-Tirmizî, *Sunenu't-Tirmizî*, (Liechtenstein: Thesaurus Islamicus Foundation, 2000a), "Kitâbu'l-Ğader", 28.

mütakellim ve fukaha metoduyla diğeri ise mutasavvıfa (şûfiyye ve'l-muḥakkikîn) yoluyla cevap vereceğini ifade etmektedir. Vereceği ilk cevaba *Yeşil Zeberced* (ez-Zebercedetu'l-Ḥaḍrâ) ikinci cevaba ise *En Saf İnci* (el-Lu'lu'etu'l-Aşfâ) adını vermektedir.

Yeşil Zeberced'e göre böyle bir kişinin sevabı, uykudayken kalem kendisinden kaldırıldığı¹⁰⁷ halde uyumadan önce abdest alan kimseye benzer. Zira böyle bir kişinin uyumadan evvel gösterdiği tasdik, uyku halinde de devam etmiş olur. O kişinin uykusu da tasdik ve ikrar hükmünde değerlendirilir. Aynen bunun gibi kişinin fena makamına ermeden evvelki tasdiki sebebiyle kazanacağı sevap, fena makamında bulunduğu sürece devam eder.

En Saf İnci'ye göre ise soruya İbnu'l-ʿArabî'nin *Mevâkı'u'n-Nucûm*'unda zikrettiği açıklamalar vesilesi ile cevap verilir. Özetle siddîkiyyet makamına eren kişi için sevaptan söz edilmez. Sevap ancak şehitlik ve salihlik makamındaki ariflere yöneliktir. Siddîkiyyet makamı bu iki makamdan da üstün, kurbiyyet/kurbet, ferdiyyet makamından ise daha aşağıda yer alır. Kurbiyyet makamı ise nübüvvet makamından daha aşağıda yer alır. Lâlezârî, bu taksimatın İbnu'l-ʿArabî'ye göre olduğunu, İbnu'l-ʿArabî'nin bu husustaki görüşlerini *el-Futuhâtu'l-Mekkiyye ve Risâletu'l-Ḳurb*'da ele aldığını, İmâm-ı Gazâlî'nin makam tasnifine göre nübüvvet ve siddîkiyyet makamları arasında herhangi bir makamın bulunmadığı kaydını düşmüştür.¹⁰⁸ Bu makama erenler sevap ve karşılık bekleyen kişiler zümresi değildir. Onlar cennet beklentisi yahut cehennem çekincesi sebebiyle değil yalnızca Allah'ın hakiki rızası ve muhabbeti için

¹⁰⁷ İfadede Hz. Peygamber'in bir hadisine işaret vardır. Farklı hususlardan bahsedilse de kalemin üç şey sebebiyle kaldırıldığı (ilgili hallerde mesuliyetin düşürüldüğü) bunlardan birinin de uyku hali olduğu bildirilmektedir. Hadisler için bk. et-Tirmizî, "Kitâbu'l-Ḥudûd", 1; Suleymân b. Eş'âs Ebû Dâvud, *Sunenu Ebî Dâvud*, (Liechtenstein: Thesaurus Islamicus Foundation, 2000), "Kitâbu'l-Ḥudûd", 16.

¹⁰⁸ İbnu'l-ʿArabî'nin makam taksimatının oldukça karışık olduğu ifade edilmektedir. İbnu'l-ʿArabî nübüvvet ve siddîkiyyet makamları arasında "Kurbet, Mukarrabûn, Efrâd (Ferdler/ferdiyyet), Melâmîler" şeklinde ve aynı makama tekabül eden bir makamın daha bulunduğunu ifade etmektedir. İbnu'l-ʿArabî'nin makamlara dair görüşleri hakkında kısaca bilgi almak için bk. Chodkiewicz, *Sahilsiz Bir Umman*, 86-104; Michel Chodkiewicz, *Velâyet Mührü İbn Arabî Öğretisinde Nübüvvet ve Velâyet*, çev. Birol Biçer (İstanbul: Sufi Kitap, 2022), 81-82. Ayrıca bk. Muḥyiddîn İbnu'l-ʿArabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2008), 7/438-445; Muḥyiddîn İbnu'l-ʿArabî, *Kitâbu'l-Ḳurbe (Rasâ'ilü İbn ʿArabî içinde)*, (Bejrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2008), 71-74. Yapılan bu tasnifatta sıralamanın esas itibarıyla en-Nisâ 4/69 ayetindeki sıralama olduğu dikkatlerden kaçmamalıdır:

﴿وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَٰئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصَّادِقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَٰئِكَ رَفِيقًا﴾

çalışan kullardır. Allah onlara “Bana kulluk edin!”¹⁰⁹ dediğinde yalnızca Allah’ın emri sebebiyle Allah’a kulluk eden, yalnızca Allah’ı arzulayanlardır. Sevap ise masiva(Allah)dır. Sıddîkiyyet makamındakiler ziyade ehlidirler ki bu ziyade Allah’ın daimî rızası ve ru’yetidir. Bunlar ise akılla algılanan aklî lezzetler değil kalp ve fuâd yoluyla tadılan rûhânî lezzetlerdir. Nitekim bunlar akılla idrak edilen lezzetlerden daha üstündürler.¹¹⁰

Açıklamaların ardından *Hediye* adıyla bir başlık daha açan müellif, kalp ve fuâd yoluyla tadılan rûhânî lezzetlerin akılla idrak edilen lezzetlerden daha üstün olduğunu öğrendikten sonra okura ﴿مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى﴾ ayetine sırlarının açılacağını ifade etmekte, daha nice sırların ru’yet ve fuâd ile ilişkilendirildiğini söyleyerek okuru basiretini açmaya davet etmektedir.

Zihni Aydınlatma (Înâra-i Fehm) olarak isimlendirilen son kısımda ise müellif, her sıddîkin arif olduğunu fakat her arifin sıddîk olmadığını söylemekte ve bazı büyük sûfler tarafından ifade edilen şu görüşü naklederek risaleye son vermektedir:

“Sıddîkler arazî olarak cennette, zâtî olarak ziyadedelerdir (Allah’ın daimî rızası ve ru’yeti). Diğer mü’minler ise zâtî olarak cennette, tabiyetleri sebebiyle ziyadedelerdir ki onlar da cennet ehlidirler”

Sonuç

Lâlezârî, Osmanlı’nın son dönemlerinde yetişmiş önemli bir âlimdir. Bu çalışmadan önce müellif ve eserleri üzerine yapılan çalışmalarda, çeşitli eksikler ve yanlışlıklar bulunduğu saptanmış, eksikler giderilmiş, yanlışlıklar ise tashihi edilmiştir. Bu yanlışlıkların büyük bir kısmının yazma eserleri iyi tanımamaktan kaynaklandığını söylemek mümkündür. Yapılan her bir çalışmanın alana katkı sunduğu kabul edilmekle birlikte; yazmalarla alakalı bir çalışma yapılmadan evvel, yazma eserleri tanımak üzere ciddi bir eğitim alınması oldukça önemlidir. Zira bu eğitim neticesinde yapılacak pek çok hatanın ve literatüre girecek yanlış bilginin daha işin başındayken tashihi mümkün olacaktır.

Eserleri, eserlerine ve bölümlerine verdiği adlar, risaledeki çeşitli görüşler, müellifin tasavvuftan ve bilhassa Ekberî gelenekten fazlaca etkilendiğini göstermektedir. Müellife ait el-

¹⁰⁹ Yâ-sîn 36/61.

¹¹⁰ Lâlezârî bu görüşüne Hûd suresi 114. ayeti delil gösterse de ayetin ifadesinden bu manaya nasıl eriştiği anlayamamıştır. Ayrıca Gazâlî’nin *el-Munķiz*, *el-İhyâ*, *el-Erbe’ün fi’l-Uşûl ve Cevâhiru’l-Kur’ân* kitaplarını da delil göstererek görüşünü ispata çalışmıştır.

Yâkûtetu'l-Hamrâ' risalesi, şerh ve tefsir yönü¹¹¹ baskın olan bir haşiyedir. Risale, ebatça küçük içerik bakımından ise oldukça dolu bir eserdir. Zira eserde kelâm, tasavvuf, tefsir, belâgat ve mantık ilimlerine dair hususlar girift bir nitelikte işlenmiştir. Yakın zamanda tahkiki ve tercümesi yapılan *Te'vîlât*'taki hatalar göz önünde bulundurulduğunda küçük çaplı bile olsa şerh/haşiyeler literatürünün klasik dönem eserlerini anlamada ciddi katkı sunabileceğini açıkça ortaya koymuştur.

Te'vîlât'ın takrir ve imlâ tarzıyla yazılan bir eser olması göz önünde bulundurulduğunda, tahkiki nüshalar ile *Lâlezârî*'nin alıntı yaptığı nüsha arasında ciddi yazım farklarının bulunması ve bu farklılıkların oldukça küçük bir metinde ortaya çıkması dikkat çekicidir. Zira bu husus, 18. yüzyıla kadar elimizde farklı yazımlar içeren *Te'vîlât* nüshalarının bulunduğu ihtimalini akla getirmektedir. İhtimalin doğruluğu ise eser üzerine yapılacak incelemeler vesilesi ile muğlaklıkları çok olan eseri daha iyi anlamamıza imkân tanıyacak farklı nüshalarıyla karşılaşılabileceğimizi göstermektedir.

¹¹¹ Şerh ile haşiyeler yazarlarının müellifin muğlak ifadelerini gidermek amacıyla yazdıkları sözleri; tefsir ile ilgili kitabiyattan alıntılarla yahut kendi düşünce dünyası yardımıyla konuyu zenginleştirmesi kastedilmektedir.

Kaynakça

- Aktepe, Münir. "Lalezari, Shaykh Mehmed Tahir". The Encyclopedia of Islam New Edition. Ed. C. E. Bosworth, E. Van Donzel, B. Lewis - Ch. Pellat. 5/644. Leiden: E. J. Brill, 1987.
- Aktepe, Münir. "Mehmed Tahir". İslam Ansiklopedisi İslam Alemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Bibliyografya Lugati. 7/612. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, ts.
- Aslan Meşin, Buşra. Tasavvuf Düşünce Sisteminde Misâl Âlemi. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Bulut, Ali. Belâğat Meânî-Beyân-Bedî'. İstanbul: İFAV Yayınları, 2013.
- Bulut, Zübeyir. "Kelâm'da 'İman'da İstisnâ' Tartışmaları". İslâmî İlimler Dergisi 1-2 (2009), 199-214.
- Çelebi, İlyas. "Lâlezârî". TDV İslam Ansiklopedisi. 27/89-90. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Chodkiewicz, Michel. Sahilsiz Bir Umman Hakikat, Şeriat ve İbn Arabî. çev. Atilla Ataman. İstanbul: Nefes Yayınları, 2015.
- Chodkiewicz, Michel. Velâyet Mührü İbn Arabî Öğretisinde Nübüvvet ve Velâyet. çev. Birol Biçer. İstanbul: Sufi Kitap, 2022.
- Durmuş, İsmail. "Hasr". TDV İslam Ansiklopedisi. 16/392-393. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Ebû Dâvud, Suleymân b. Eş'âs. Sunenu Ebî Dâvud. 2 Cilt. Liechtenstein: Thesaurus Islamicus Foundation, 2000.
- Ebû Hânîfe, Nu'mân b. Sâbit. el-Fıkhü'l-Ebsa't (İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri içerisinde). İstanbul: İFAV Yayınları, 2020.
- el-Beydâvî, Nâşiruddîn 'Abdullâh b. 'Umar b. Muḥammed. Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl. thk. Muḥammed 'Abdurrahmân el-Mar'aşlî, 5. Beyrût: Dâru İhyâ'i't-Turâsî'l-'Arabiyy, 1418.
- el-Eyvansarâyî, Huseyn Efendi b. Hâcî İsmâ'îl. Ḥadîkatu'l-Cevâmi'. b.y.: Maḥba'a-i Âmira, 1281.
- el-Fihrisu's-Şâmil li't-Turâsî'l-'Arabiyyi'l-Maḥtûṭ'Ulûmu'l-Ḳur'ân ve Maḥtûṭâtu't-Tefsîr ve 'Ulûmuh. 'Ammân: el-Mecme'u'l-Melekî li Buḥûşî'l-İslâmiyye, 1989.
- el-Hakîm, Su'âd. el-Mu'cemu's-Şûfi: el-Ḥikme fî Ḥudûdi'l-Kelime. Beyrût: Dâru'n-Nedra, 1401/1981.
- el-Kâşânî, 'Abdurrazzâk. Leṭâ'ifu'l-'Alâm fî İşârâti Ehli'l-İlhâm. thk. Sa'îd Abdulfettâh, 2. Kâhira: Dâru'l-Kutubi'l-Mışriyye, 1416/1996.

- el-Ḳazvîni, Celâluddîn Ebû ‘Abdillâh Muḥammed b. Se‘âdiddîn b. ‘Umar. Telhîşu'l-Miftâh. Kerâtşî: Mektebetu'l-Buşrâ, 1431/2010.
- el-Mâturîdî, Ebû Manşûr Muḥammed b. Muḥammed. Kitâbu't-Tevhîd. çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: TDV İsam Yayınları, 2009.
- el-Mâturîdî, Ebû Manşûr Muḥammed b. Muḥammed. Te'vîlâtu Ehli's-Sunne. thk. İbrâhîm ‘Avaḍayn - Seyyid ‘Avaḍayn, Ḳâhire: el-Meclisu'l-A‘lâ li'ş-Şu'ûni'l-İslâmiyye, 1391/1971.
- el-Mâturîdî, Ebû Manşûr Muḥammed b. Muḥammed. Te'vîlâtu Ehli's-Sunne. thk. Fâtîma Yûsuf el-Hıyemî, Beyrût: Muessesetu'r-Risâle Nâşirûn, 1425/2004.
- el-Mâturîdî, Ebû Manşûr Muḥammed b. Muḥammed. Te'vîlâtu Ehli's-Sunne. thk. Mecdî Bâsellûm, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, 2006.
- el-Mâturîdî, Ebû Manşûr Muḥammed b. Muḥammed. Te'vîlâtu'l-Ḳur'ân. thk. Ahmed Vanlıoğlu, 18. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2007.
- el-Mâturîdî, Ebû Manşûr Muḥammed b. Muḥammed. Te'vîlâtu'l-Ḳur'ân. çev. Bekir Topaloğlu, 18. Ankara: Ensar Neşriyat, 2015.
- Emiroğlu, İbrahim. Klasik Mantığa Giriş. Ankara: Elis Yayınları, 2010.
- Erdoğan, İsmail. Misal Alemi: (İslam Düşüncesinde Metafizik Bir Evren). İstanbul: Tarih Bilincinde Buluşanlar Derneği Yayınları, 2012.
- eş-Şâbûnî, Nureddîn. el-Bidâye fi Uşûli'd-Dîn (Mâtürîdiyye Akaidi). nşr. Bekir Topaloğlu. Ankara: DİB Yayınları, 1998.
- eş-Şeyhîzâde, Muḥammed b. Muşliḥiddîn Muştafâ Muḥyiddîn. Hâşiyetu Muḥyiddîn Şeyhîzâde ‘alâ Tefsîri'l-Ḳâḍî el-Beyḍâvî. thk. Muḥammed ‘Abdulḳâdir Şâhîn, 8. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, 1419/1999.
- es-Subkî, Tâcuddîn b. Naşr b. ‘Abdilvehhâb b. ‘Alî b. ‘Abdilkâfi. es-Seyfu'l-Meşhûr fi Şerḫi ‘Aḳîdeti Ebî Manşûr. thk. Mustafa Saim Yeprem, Ankara: TDV Yayınları, 1432/2011.
- et-Teftâzânî, Se‘âduddîn Mes‘ûd b. ‘Umar. Muḥteşaru'l-Me‘ânî. Ḳum: Dâru'l-Fikr, 1411.
- et-Tirmizî, Muḥammed b. ‘İsâ Ebû ‘İsâ. Sunenu't-Tirmizî. 2 Cilt. Liechtenstein: Thesaurus Islamicus Foundation, 2000a.
- et-Tirmizî, Muḥammed b. ‘İsâ Ebû ‘İsâ. Sunenu't-Tirmizî. 2 Cilt. Liechtenstein: Thesaurus Islamicus Foundation, 2000b.

- Gacek, Adam. *The Arabic Manuscript Tradition: A Glossary of Technical Terms and Bibliography*. Leiden-Boston-Köln: Brill, 2001.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah. "Berâat-i İstihlâl". TDV İslam Ansiklopedisi. 5/470. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- İbn Yezîd Mâce, Ebû 'Abdillâh Muḥammed. *Sunenu İbn Mâce*. Liechtenstein: Thesaurus Islamicus Foundation, 2000.
- İbnu'l-'Arabî, Muḥyiddîn. *Fütûhât-ı Mekkiyye*. çev. Ekrem Demirli. 18. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2008.
- İbnu'l-'Arabî, Muḥyiddîn. *Kitâbu'l-Ḳurbe (Rasâ'ilu İbn 'Arabî içinde)*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2008.
- İsmâ'îl Paşa el-Bağdâdî, Bâbânzâde. *Hediyyetu'l-'Ârifin Esmâ'u'l-Muellifin ve Âşâru'l-Muşannifin*. 2. İstanbul: Mektebetu'l-İslâmiyyeti ve'l-Ca'ferî Tebrizî, 1955.
- İsmâ'îl Paşa el-Bağdâdî, Bâbânzâde. *İdâhu'l-Meknûn fî'z-Zeyli 'alâ Keşfi'z-Zunûn 'an Esâmî'l-Kutub ve'l-Funûn*. nşr. Kilisli Rifat Bilge. 2. İstanbul: MEB Yayınları, 1947.
- Kalaycı, Mehmet. "Bir Te'vîlât Hikayesi: Türkiye Yazma Eser Kütüphanelerindeki Nüshalardan Hareketle Te'vîlâtü'l-Kur'an'ın Dolaşım Ağına Dair Bazı Tespitler". İmam Matüridi ve Te'vilatü'l-Kur'an. 151-188. İstanbul: İFAV Yayınları, 2019.
- Kalaycı, Mehmet. *Tarihsel Süreçte Eşarilik Maturidilik İlişkisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Karadeniz, Osman. "İbn Berrecân". TDV İslam Ansiklopedisi. 19/371-372. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kartal, Faruk. *İmanda İstisna*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Kaya, Mahmut. "Muhyiddin İbnü'l-Arabî". TDV İslam Ansiklopedisi. 20/520-522. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kaya, Mahmut. "Tasavvur". TDV İslam Ansiklopedisi. 40/126-127. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Kehhâle, Ömer Rıdâ. *Mu'cemu'l-Mu'ellifin Terâcimi Muşannifü'l-Kutubi'l-'Arabiyye*. 4. Beyrût: Mu'essesetu'r-Risâle, 1414/1993.
- Kutlu, Hakan. "Lâlezârî'nin el-Cevâhiru'l-Kalemiyye Adlı Eserinin Kaside-i Nûniyye Şerh Geleneğindeki Yeri". *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 5/1 (2019), 417-442.

- Kutlu, Hakan. Muhammed Tâhir b. Muhammed el-Lâlezârî'nin "el-Cevâhiru'l-Kalemiyye fî Testîri Esrâri'n-Nûniyye el-Kelâmiyye" Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2018.
- Lâlezârî, Çiçekçibaşı Şeyh Mehmed. Mîzânu'l-Ezhâr. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Atıf Efendi, 2127, 1b-11b.
- Lâlezârî, Çiçekçibaşı Şeyh Mehmed. Mukaddime-i Mîzâni'l-Ezhâr. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Mehmed Asım Bey, 481, 110a-110b.
- Lâlezârî, Mehmed Tâhir. ed-Durratu'l-Beydâ'. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hafid Efendi, 124/1, 2b-15a.
- Lâlezârî, Mehmed Tâhir. ed-Durratu'l-Beydâ'. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hafid Efendi, 130/1, 2b-9a.
- Lâlezârî, Mehmed Tâhir. ed-Durratu'z-Zâhira. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hafid Efendi, 124/8, 83b-138b.
- Lâlezârî, Mehmed Tâhir. el-Cevâhiru'l-Çalemiyye fî Testîri Esrâri'n-Nûniyye el-Kelâmiyye. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hafid Efendi, 142, 1b-38b.
- Lâlezârî, Mehmed Tâhir. el-Cevâhiru'l-Çalemiyye fî Testîri Esrâri'n-Nûniyye el-Kelâmiyye. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Esad Efendi, 1214, 1b-54a.
- Lâlezârî, Mehmed Tâhir. el-Cevâhiru'l-Çalemiyye fî Testîri Esrâri'n-Nûniyye el-Kelâmiyye. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hafid Efendi, 141, 1b-67b.
- Lâlezârî, Mehmed Tâhir. el-Cevâhiru'l-Çalemiyye fî Testîri Esrâri'n-Nûniyye el-Kelâmiyye. İstanbul: Hacı Selim Ağa Yazma Eser Kütüphanesi, Hacı Selim Ağa, 648, 1b-54a.
- Lâlezârî, Mehmed Tâhir. el-Cevâhiru'l-Çalemiyye fî Testîri Esrâri'n-Nûniyye el-Kelâmiyye. Kütahya: Vahit Paşa Yazma Eser Kütüphanesi, Vahit Paşa, 432, 1b-39b.
- Lâlezârî, Mehmed Tâhir. el-Cevâhiru'z-Zâhira. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hafid Efendi, 124/6, 49b-52b.
- Lâlezârî, Mehmed Tâhir. el-Kevkebu'd-Durrî fî Şerhi Şalâti İbn Meşîş. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hafid Efendi, 124/7, 53b-82b.
- Lâlezârî, Mehmed Tâhir. el-Kevkebu'd-Durrî fî Şerhi Şalâti İbn Meşîş. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 2950/1, 1b-31a.
- Lâlezârî, Mehmed Tâhir. el-Mîzânu'l-Muķîm fî Ma'rifeti'l-Çıştâsi'l-Mustekîm. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Esad Efendi, 1758, 1b-77b.

- Lâlezârî, Mehmed Tâhir. el-Yâkûtetu'l-Ḥadrâ'. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hafid Efendi, 124/2, 16b-26b.
- Lâlezârî, Mehmed Tâhir. el-Yâkûtetu'l-Ḥadrâ'. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hafid Efendi, 130/2, 9b-16a.
- Lâlezârî, Mehmed Tâhir. el-Yâkûtetu'l-Ḥamrâ'. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hafid Efendi, 124/3, 27b-33b.
- Lâlezârî, Mehmed Tâhir. el-Yâkûtetu'l-Ḥamrâ'. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hafid Efendi, 130/3, 16b-20b.
- Lâlezârî, Mehmed Tâhir. et-Tibru'l-Aḥmer. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hafid Efendi, 124/5, 39b-47b.
- Lâlezârî, Mehmed Tâhir. ez-Zumurrudetu'l-Ḥadrâ'. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hafid Efendi, 124/4, 34b-38b.
- Lâlezârî, Mehmed Tâhir. ez-Zumurrudetu'l-Ḥadrâ'. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 2950/2, 31b-35b.
- Lâlezârî, Mehmed Tâhir. Mecmû'atu's-Şalavât. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Esad Efendi, 1392/2, 6b-33b.
- Lâlezârî, Mehmed Tâhir. Risâle fî Def'i İ'tirâdi Râğb Meḥmed Bâşâ fî Hâkî'l-Fuûş li's-Şeyḥ el-Ekber. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Esad Efendi, 3771, 16b-17b.
- Lâlezârî, Mehmed Tâhir. Risâle fî Efdâliyeti'r-Rasûli'l-Beşer 'alâ Rasûli'l-Melâi'ke. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hafid Efendi, 124/10, 145b-147b.
- Lâlezârî, Mehmed Tâhir. Şerḥu Şalâti Ahmed el-Bedevî. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 2950/3, 35b-37a.
- Lâlezârî, Mehmed Tâhir. Ta'likât 'alâ mevâ'iza mine'l-Futuḥâtî'l-Mekkiyye. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hafid Efendi, 124/9, 140b-145a.
- Maden, Şükrü. Tefsirde Haşiyeler ve Şeyhzâde'nin Envârü't-Tenzîl Hâşiyesi. İstanbul: İsam Yayınları, 2015.
- Muslim b. Haccâc, Ebû'l-Ḥasen. Şaḥîḥu Muslim. 2 Cilt. Liechtenstein: Thesaurus Islamicus Foundation, 2000.
- Özen, Şükrü. "Mâtürîdî". TDV İslam Ansiklopedisi. 28/146-151. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

- Özgen, Mustafa. Eş'arî ve Maturidi Mezhepleri Arasındaki Görüş Farkları. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1992.
- Paşa, Ragıp Mehmed. Sefînetu'r-Râğıb ve Defînetu'l-Meţâlib. Bûlâk: y.y., 1255.
- Sicill-i Osmanî. 6. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Sülün, Murat. "Ebu Mansûr el-Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân Adlı Eserinin Tenkitli Neşirleri". Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi 5/1 (2019), 41-56.
- Tahir, Bursalı Mehmed. Osmanlı Müellifleri. İstanbul: Meral Yayınevi, ts.
- Taylan, Necip. Ana Hatlarıyla Mantık. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.
- Topaloğlu, Bekir. "Mâtürîdî". TDV İslam Ansiklopedisi. 28/157-159. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Uludağ, Süleyman. "Abdüsselâm b. Meşîş el-Hasenî". TDV İslam Ansiklopedisi. 1/302. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Uludağ, Süleyman. "Hizb". TDV İslam Ansiklopedisi. 18/182-183. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Uludağ, Süleyman. Tasavvuf Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2002.
- Uyar, Mehmet. "Tasavvufta Zıt Kavramların Anlamsal Zemini". Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 50 (2021), 277-319. <https://doi.org/10.17120/omuifd.844751>
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Muvâfât". TDV İslam Ansiklopedisi. 301/409. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Yazıcı, İshak. "Ebû'l-Leys Semerkandî". TDV İslam Ansiklopedisi. 36/473-475. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Yazıcıoğlu, Mustafa Sait. "el-Kasîdetü'n-Nûniyye". TDV İslam Ansiklopedisi. 24/571-572. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Yıldırım, Ali. "Zıtlık Kavramı ve Divan Şiirinde Zerre-Güneş Sembolizmi". bilig 25 (2003), 125-138.
- Yıldırım, Zehra. Mehmed Tâhir Lâlezârî'nin "el-Mîzânü'l Mukîm fî Ma'rifeti'l Kîstâsü'l Müstakîm" Adlı Kîstâsü'l Müstakîm Şerhinin Tahkik ve Tahlili. Yalova: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2019.

EK- EL-YÂKÛTETU'L-HAMRÂ' RİSÂLESİNİN TAHKİKİ NEŞRİ

الياقوتة الحمراء¹¹²

بسم الله الرحمن الرحيم

نحمدك اللهم إناك أنت الولي الحميد، وأنت العلي الكبير الذي تحكم بعزتك ما تشاء وما تريد، على ما هديتنا به إلى الحق والصواب بالتفهيم والسديد، ونصلي على من أمرته بالتذكير بقولك ﴿فَذَكَرَ بِالْقُرْآنِ مَنْ يَخَافُ وَعِيدِ﴾ [سورة ق، 45/50] سيدنا ومولانا محمد شمس سماء الرسالة والنبوة والتوحيد الذي بشر أهل السعادة من أهل التسييح والتهليل والتمجيد بالثواب الجزيل والفوز العظيم يوم يقول الحق ولدنا مزيد (اقتباس من سورة ق آية 35) وآله وصحبه نجوم الهداية لمن يطلبها بالصدق ويزيد. أما بعد، ويقول الفقير إلى ربه الباري محمد طاهر ابن الشيخ السيد محمد لاله زاري كان الله لهما ولمن كان لهما. إني قد حررت بعضاً من الكلام في الزمان الماضي على قول الإمام الرباني علم الهدى علامة الورى أبي منصور ماتريدي تغمده الله تعالى برضوانه وأثابه بالثواب الأبدي. وهو قوله في التأويلات عند قوله تعالى في فاتحة الكتاب من الآيات ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ﴾:

فهو -الله أعلم بمراده- على إضمار الأمر: "قل". ثم لم يجعل له أن يستثنى في القول بل ألزمه القول بالقول فيه. ثم هو يوجه بوجهين:

أحدهما: يحال القول به على الخبر عن حاله؛ فيجب أن لا يستثنى في التوحيد، وأن من يستثنى فيه عن شك يستثنى. والله تعالى وصف المؤمنين بقوله: ﴿إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا...﴾ [سورة الحجرات، 15/49] وكذا سئل رسول الله -صلى الله عليه وسلم- عن أفضل الأعمال فقال: ﴿إيمان لا شك فيه﴾.¹¹³ إذ المذاهب لا تعتقد لأن وآت بل للأبد. لذلك لم يجز الثنيا فيه إلى الأبد وبالله التوفيق.¹¹⁴

ثم ضاع عني ذلك التحرير من التعليق فلم أجد إلى الإعادة سبيلا ولا إلى ما يشوقني إلى التسطير والتنميق دليلا إلى أن بلغ تاريخ الهجرة النبوية شهر ربيع الآخر السنة اثني ومائتين وألف. فلما أدركت بعون الله تعالى الوقت المذكور شرعت في تحريره ثانياً وعلى تيسير الله تعالى لي عليه ثانياً. قال الإمام الماتريدي تغمده الله تعالى برضوانه الأبدي:

قوله ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ﴾ -الله أعلم بمراده- على إضمار الأمر وهو "قل". ثم لم يجعل له أي للقاتل ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ﴾ أن يستثنى بأن يقول العبد نعبد إياك إن شاء الله تعالى في القول في قوله نعبد إياك بل ألزمه ألزم القائل القول قوله إياك نعبد بالقول فيه بالحكم فيه من غير اقتران بالتحليل بالمشيئة. والإلزام يفهم من تقدم المفعول. فإنه يعطي الحصر ثم هو أي ذلك الإلزام أو القول به يوجه بوجهين: أحدهما: يحال القول به على الخبر عن حاله في نفسه وضميره. و"على" متعلق بالقول. ولعل المعنى حيثئذ أن يقول القائل ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ﴾ حال كونه، لا يرد عليه في أثناء هذا القول وارد أصلاً، ولا يلاحظ شيء من الأشياء إلا معنى قوله. وإنما يتقوم هذا بنفي الخواطر. ولا شك أن هذا القول حيثئذ يكون عين التوحيد لفظاً ومعنى وحالاً لكون

ترميز النسخ: ¹¹²

نسخة (م) = النسخة المطبوع من مكتبة الميزان.

نسخة (ح1) = نسخة حفيد أفندي تحت رقم 124.

نسخة (ح2) = نسخة حفيد أفندي تحت رقم 130.

م + والثاني: عن الأحوال التي تردد في ذلك. لكنه إذا كان ذلك على اعتقاد المذهب لم يجز الشك فيه ¹¹³م: إذ المذاهب لا تعتقد لأوقات، إنما تعتقد للأبد، لذلك لم يجز الثنيا فيه في الأبد. وبالله التوفيق. ¹¹⁴

التقدم يعطى الحصر ولكون اللسان مطابقاً¹¹⁵ للحنان ولكون الخواطر منفية. ولا شك أن هذا القول حينئذ ينبع عن ذهول الذّكر عن الذكر بالمذكور وذهول العابد عن العبادة بالمعبود. وهذا معنى قول سيدي الشيخ أبي الحسن علي بن عبد الله بن عبد الجبار الشاذلي الحسني المغربي قدس الله سره: «كلّا إنّي أسئلك أن تُغيبي بقرّبك منّي حتّى لا أرى وأحسّ بقرّب شيءٍ ولا يُبعدني عنّي إنك على كلّ شيءٍ قدير». فهذا أقصى كمال العبادة التي هي أقصى غاية الخضوع والتذلل. **فيجب أن لا يستثنى في التوحيد** الذي هو رأس العبادات حتّى قيل في تفسير قوله تعالى ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمْ...﴾ [سورة البقرة، 21/2] إن حقيقة كمال العبادة تزيه السرّ عن ملاحظة سوى الله تعالى فإن من يستثنى فيه لا ينح عن أمرين:

1- إمّا أن يكون استثناءه لا عن شك بل لإحالة الأمور إلى الله تعالى. إذ قال سبحانه ﴿وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ...﴾ [سورة الإنسان، 30/76؛ سورة التّكوير، 29/81]، ﴿وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تُوْمِنَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ...﴾ [سورة يونس، 100/10] أدباً مع الله عزّ وجلّ أو للتبرّك بذكر الله عزّ وجلّ لا للشكّ أو لعدم علمه بحاله في المال. ومثاله قول الصّائم في حال الصّيام "أنا صائم إن شاء الله تعالى". فهذا الاستثناء لم يكن عن شكّه في كونه صائماً، بل للتبرّك بذكر الله عزّ وجلّ أو أحاله للأمور إلى الله عزّ وجلّ أدباً مع الله أو لعدم علمه عند ختم النهار. فكما لا يُعتبر الصّوم إلّا عند ختم النهار كذلك لا يُعتبر الإيمان إلّا عند ختم العمر بالتصديق والإقرار. وإن كان الصّوم عبارة عن الإمساك من مفرطات الثلاث مدّة مئاه فلم يكن استثناء الصّائم عن شكّه في كونه صائماً، بل لعدم علمه بما في ختام مئاه. فافهم!

فلأجل هذه الأمور وإن صحّ الاستثناء للقاتل المذكور إلّا أنّه يجب له أن لا يستثنى فيه. إذ ملاحظة تلك الأمور ينافي كمال الخضوع أي حضور العابد الذّكر عند ملاحظة المعبود المذكور. فإنّ القائل ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ﴾ سيدعوه تعالى عزّ وجلّ بقوله ﴿أَهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾ فمطلوبه من أنواع الهداية النوع الرابع على ما ذكره البيضاوي قدس سره حيث قال في تفسير قوله تعالى ﴿أَهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾ ما حاصله «إنّ الهداية تتنوع أنواعاً. والنوع الرابع: أن يكشف عن¹¹⁶ قلوبهم السرائر ويريهم الأشياء كما هي بالوحي والإلهام والمَنَامَات الصادقة لأتبياء عليهم السّلام والأولياء والصّالحين رضي الله عنهم. فإذا قاله العارف الواصل عنى به: أرشدنا طريق السير فيك لتمحو عنا ظلمات أحوالنا وتميط غواشي أبداننا لنستضيء بنور قدسك فترآك بنورك»¹¹⁷ وقال أيضاً: «أنّ العابد ينبغي أن يكون نظره إلى المعبود أولاً وبالذات ثمّ منه إلى العبادة لا من حيث إنّها عبادة صدرت عنه بل من حيث إنّها نسبة شريفة إليه ووصلة بينه وبين الحق. فإنّ العارف إنّما يحقّ وصوله إذا استغرق في ملاحظة جناب القدس وغاب عمّا عداه حتّى إنه لا يلاحظ نفسه ولا حالاً من أحوالها إلا من حيث إنّها ملاحظة ومنتسبة إليه ولذلك فضل ما حكى الله عن حبيبه حيث قال: ﴿... إن الله معنا...﴾ [سورة التوبة، 40/9] على ما حكاه عن كليمة حيث قال: ﴿... إن معي ربي سيهدين﴾ [سورة الشعراء، 62/26]»¹¹⁸

2- وإمّا أن يكون استثناءه عن شكّ **وأن من يستثنى فيه عن شكّ يستثنى بصيغة المجهول** أي عن زمرة الموحّدين المؤمنين. والله تعالى وصف المؤمنين بقوله: ﴿إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ لَمْ يَمُرُوا بِأَنْفُسِهِمْ يَتُوبُوا...﴾ [سورة الحجرات، 15/49]. قال

ح 1 + مطابقاً¹¹⁵

ح 1 : على. ¹¹⁶

ناصر الدين أبو سعيد عبد الله بن عمر بن محمد الشيرازي البيضاوي، أنوار التنزيل وأسرار التأويل، تحقيق: محمد عبد الرحمن المرعشلي، دار إحياء التراث العربي، بيروت 1418 هـ، 30/1.

¹¹⁸ البيضاوي، أنوار التنزيل، 29/1.

البيضاوي قُدس سره: «و ﴿ثم﴾ للإشعار بأنَّ اشتراط عدم الارتياب في اعتبار الإيمان ليس حال الإيمان فقط بل وفيما يستقبل فهي كما في قوله: ﴿ثم استقاموا﴾»¹¹⁹. وكما سئل رسول الله صلى الله عليه وسلم عن أفضل الأعمال فقال: «إيمان لا شك فيه».

والوجه الثاني في أنه لم يجعل له أن يستثنى فيه أيضاً عن الأحوال التي ترد في ذلك¹²⁰ في أثناء قوله ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ﴾ لكنه ينقسم إلى قسمين: قسم من قبيل التصورات، وقسم من قبيل التصديقات. أمَّا القسم الأول فلا يتعلّق به الاستثناء. إذ لا حكم في التصورات. وأمَّا القسم الثاني فعلى نوعين: نوع من قبيل النيات على الطاعات أو على المعاصي، ونوع من قبيل الانتحال بالمذهب. أمَّا نوع الأول فلا معنى لجواز الاستثناء فيه. وأمَّا نوع الثاني فقد أشار إليه بقوله لكنّه إذا كان ذلك الوارد ناشقاً عن اعتقاد المذهب بأن يتحل به القائل لم يجر الشك فيه أيضاً. إذ المذهب لا تعتقد الآن وآت بل إنّما تعتقد للأبد لذلك لم يجر الثبوت فيه إلى الأبد وبالله التوفيق.

جلاء مرجانه نفس لا يقال عدم العلم بعواقب الأمور يناهز العزم على الأبد. فكيف يتصور العزم على الدوام والأبد في المذهب؟ إذ قال تعالى: ﴿... وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَّاذَا تَكْسِبُ غَدًا...﴾ [سورة لقمان، 31/34] وقال صلى الله عليه وسلم: «قلب المؤمن بين إصبعين من أصابع الرحمن يقبها كيف يشاء»¹²¹. ولهذا نرى قومًا من المعتزلة صاروا أشعريًا وقومًا من الشافعية صاروا حنفيًا.

صفاء دره عقل لأننا نقول عدم العلم بما في المال لا يناهز العزم على الدوام في الحال. ألا ترى أن التوبة عن الخمر مثلًا لا يتحقّق بدون العزم على أن لا يعود إليه. والثابت لا يعلم ماذا يكسب غدًا. فافهم! وبالله التوفيق. فإن قيل: فإذا صار العبد إلى ذلك المقصد الأقصى يغيب عن نفسه. إذ كان ظهور سلطان الحضور بملاحظة الحق عز وجل يُزيل سلطان شهود العابد بنفسه وشهوده بذاته فيحتدّ يرفع القلم عنه. فكيف يثاب بالحسن بالكسب بالعمل؟ إذ لا كسب هناك. إذ كانت إرادته مضمحلّة تحت إرادة الحق عز وجل، فكيف يتصور من هو في أقصى غايته العبادة التي هي أقصى غاية الخضوع والتذلّل بلا ثواب؟ قلنا: الجواب بالزبرجدة الخضراء واللؤلؤة الأصفى. أمّا الزبرجدة الخضراء فهي مبنية على مسلك المتكلمين والفقهاء. وأمّا اللؤلؤة الأصفى فهي مبنية على مسلك المحققين من الصوفية.

الزبرجدة الخضراء وهي أن ثواب من هذا صفته كتواب النائم حين نومه مع كونه مرفوع القلم.¹²² فإن الشارح جعل لتصديقه حكم البقاء عند نومه. فجعل لنومه حكم التصديق والإقرار لكونه مصدقًا قبيل النوم وحين الدخول في النوم. ولهذا كان النوم على الضوء¹²³ مستحبًا. فكذا هذا العابد قبل وصوله إلى الفناء في الفناء كان مشاعرًا بشروعه في العبادة والذكر فيثاب لهذا. وفيه تأمل.

اللؤلؤة الأصفى قال الوارث المحمدي قُدس سره في مواقع النجوم ما حاصله أنه لا ثواب للصدّيقين فإن الله برأهم عن العوض والأجرة. وإنما الثواب للعارفين الذين رغبوا في درجة الشهداء والصالحين. ودرجة الصديقين فوق درجتهمما قال تعالى ﴿وَإِذَا سَمِعُوا مَا أُنزِلَ إِلَى الرَّسُولِ تَرَى أَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ...﴾ [سورة المائدة، 83/5] أثبت لهم مقام العرفان وأمّا الصديقون فلهم مقام العلم ولم يقل سبحانه ممّا علموا ﴿... يَقُولُونَ رَبَّنَا آمَنَّا فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ﴾ [سورة المائدة، 83/5] هذا رغبتهم في درجة الشهداء ﴿وَمَا لَنَا لَا نُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَمَا جَاءَنَا مِنَ الْحَقِّ

¹¹⁹ البيضاوي، أنوار التّبريل، 138/5.

¹²⁰ م: عن الأحوال التي تردّ في ذلك

¹²¹ لا يوجد الحديث بنفس الكلمات. لكن نظيره انظر: صحيح مسلم، قدر 3؛ سنن بن ماجه، مقدّمة 3؛ سنن الترمذي، قدر 28.

¹²² إشارة إلى الحديث الذي ذكر رفع القلم أي رفع مسؤوليات الأعمال. انظر: سنن الترمذي، حدود 1؛ أبو داود، حدود 16.

¹²³ ح 2 : الضوء.

وَنَطْمَعُ أَنْ يُدْخِلَنَا رَبُّنَا مَعَ الْقَوْمِ الصَّالِحِينَ ﴿ [سورة المائدة، 84/5] وهذا طمعهم في درجة الصالحين ﴿فَأَتَابَهُمُ اللَّهُ بِمَا قَالُوا جَنَّاتٍ...﴾ [سورة المائدة، 85/5] وهذا¹²⁴ إثبات الثواب للعارفين من حيث عرفانهم من الجنات والذات الحسية والعقلية. ولا شك إن درجة الصديقية فوق درجة الشهادة والصالح ودون درجة القرية الفردية التي هي بين درجة النبوة ودرجة الصديقية عند الشيخ قدس الله سره. ودون درجة النبوة وفوق درجة الشهادة عند حجة الإسلام الغزالي قدس الله سره إذ لا درجة عند حجة الإسلام الغزالي قدس الله سره بين النبوة والصديقية بخلاف الشيخ قدس سره. فإن بينهما عند الشيخ قدس سره درجة الفردية والقرب. أثبتتها في كتاب الفتوحات وفي كتاب القرب. **فإن قلت:** لأي سر لم يكن للصديقين الثواب من حيث صديقيتهم؟ **قلنا:** لما رمزناه¹²⁵ إليك آنفا من أن الثواب عوض وأجرة للعمل. والصديقون عبيد محض. لا يعملون لرجاء الجنة ولا لخوف النار. بل إنما يعملون لمرضاة الحق ولحبه لكونه جل اسمه مستحقاً لأن يُعبدَ لوجوهه الذاتي وكمال الأزل الأبدي فهم ليسوا بأجراء. قال لهم ربهم "اعبدوني" فعبدوا من أجل أمره تعالى إياهم بقوله ﴿اعبدوا﴾ [سورة يس، 61/36]. فمطلوبهم ليس إلّا هو. والثواب من جنس ما سوى الله. وليس مطلوبهم إلّا الله عز وجل. فافهم ذلك بخلاف العارفين. فإنهم أهل الثواب والحسن. وأمّا الصديقون فهم أهل الزيادة. وما لكل¹²⁶ محسن للذين أحسنوا الحسنى والزيادة. **فإن قلت:** ما الزيادة؟ **قلنا:** هو الرضاء الدائم ورؤيته تعالى. **فإن قلت:** فهذا داخل في الذات العقلية؟ **قلنا:** تلك الزيادة ليست بلذة عقلية تدرك بطور العقل، بل لذة روحانية مقدسة تدرك بطور القلب والفؤاد، وهو فوق طور العقل. يشير إليه قوله تعالى ﴿... ذَلِكَ ذِكْرِي...﴾ [سورة هود، 114/11] لمن كان له قلب. وقد بين هذا الطور حجة الإسلام الغزالي وعبر عنه بطور النبوة أي طور يدرك به خواص النبوة في بعض كتبه كـ "المنقذ" و"الإحياء" و"أصول الأربعين" و"جواهر القرآن". فافهم!

هدية: فإذا أيقنت ما قلناه لك من أن لذة الرؤية ليست بلذة عقلية تدرك بطور العقل، بل لذة روحانية مقدسة تدرك بطور القلب والفؤاد انكشف لك سرّ قوله تعالى: ﴿مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى﴾ [سورة النجم، 11/53]. ولأي سرّ أضيفت الرؤية ونُسبت¹²⁷ إلى الفؤاد. فتبصراً **إنارهه فهم:** كل صديق عارف وليس كل عارف صديقاً. فللصديقين من جهة عرفانهم ثواب الجنة وما فيها من الذات الحسية والعقلية. ومن جهة صديقتهم الزيادة. فالصديقون بالجنة بالعرض وبالزيادة بالذات فهم أهل الله وسائر المؤمنين بالجنة بالذات وبالزيادة وبالبعث فهم أهل الجنة كذا قال بعض أكابر الصوفية فتبصراً فيه.

جعلنا الله تعالى من الذين لهم الحسنى والزيادة بفضلهم وكرمهم. إنه على ذلك قدير. الحمد لله رب العالمين الرحمن الرحيم البرّ والصلوة والسلام على النور الأزهر والذات الأنور النبيّ المقرب¹²⁸ المسعود الأطهر سيدنا ومولانا حضرة محمد رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلّم صاحب الشفاعة والوسيلة والمقام المحمود والحوض الكوثر عليه صلوات الله تعالى وسلامه ما دامت السماوات. وعلى آله وصحبه وأهل بيته وأزواجه الطاهرات أمهات المؤمنين وعتوته الطيبات رضوان الله عليهم أجمعين. والحمد لله رب العالمين.

ح 2 : هذا. 124

ح 2 : زمرناه. 125

ح 2 : والكل. 126

ح 1 - نسبت. 127

ح 2 - المقرب. 128

Discussions on the Relationship of Sunnah with Revelation in the First Three Centuries

Dr., Muhammet Sacit KURT

Extended Abstract:

Imam Maturidi is one of the most important personalities in Islamic sciences. Although Ta'wilat al-Qur'an, is one of the essential books in tafsir literature, its effects have not been reflected in history. One of the most important signs is that the book has only 36 manuscripts worldwide. The manuscripts' quantity has obviously meager when compared with the other tafsirs in literature, e.g., al-Tabari, al-Samarkandi, etc. Furthermore, in tafsir literature, only two hashiyahs ARE written on the book: 1- Sharh al-Ta'wilat belonging to al-Samarkandi and 2- al-Yaquta al-Hamra' belonging to Lalazari. This essay reviewed the hashiyah, al-Yaquta al-Hamra', and the author's life and works. Because the elder works have many mistakes about the author's life and works, we need to write about author's life and his works again. Thus, we could fix the mistakes and find new manuscripts of the author's works with this essay. When we attend to elder works, we can see that most mistakes derive from illiteracy about manuscripts. Every research absolutely contributes to the literature but if these researches are done in an illiteracy manner, the contributions will be limited. So, if a researcher wants to study manuscripts, he/she must get a good education about manuscripts. Unfortunately, the literature has a lot of bad examples for this field. The hashiya has included much information from many branches (like tafsir, qalam, tasawwuf, logic, etc.). So, we can say that the booklet has a complex structure. Nevertheless, this complexity also implies that the scholars had an excellent education at that time. Because this shows that they not only understood but also generated ideas in these branches. When we think that these activities came out only in 7 sheets, the importance of the booklet will come out automatically. The other importance of the booklet is that the booklet annotates the expressions of Maturidi correctly. Because when we compare the translations and critical editions of Ta'wilat with Lalazari's booklet, we can clearly see that Lalazari's work is much better than the others. So, if it is a little booklet, the researchers should profit from the hashiyahs. But unfortunately, the editorial critics and translators didn't benefit from this hashiya and made many mistakes. Another importance of the booklet is the writer's citations from the Ta'wilat. Because Lalazari cited four published versions of the Ta'wilat approximately one line differently. At first sight, it can be thought that the differences may be ignored -because of their dimensions-. However, when we look at the citations from Ta'wilat in the booklet, we can see that the dimensions of the whole citations occupy five lines, and this dimension can not be ignored. This difference has another importance for us. Because the Ta'wilat was written orally and was made up from students' notes in tafsir lessons, it couldn't be understood clearly. So, this difference makes us think that some manuscripts of the Ta'wilat may have different scriptures because of their oral transmission and these manuscripts are protected until the 18th century. The booklet is based on two Islamic sciences: qalam and tasawwuf. The main subject of the booklet is if making exceptions in faith is appropriate or not. Even if Lalazari follows Maturidi's opinions, he chooses a more moderate way than Maturidi. Because Maturidi thought that making exceptions in faith is impossible and he stuck up for this opinion strictly. However, Lalazari, with the aid of citations from al-Baydawi and his mystical origins, -because al-Baydawi has a significant impact on tafsir literature and he is a sectarian of al-Ash'ari. And the sectarians of al-Ash'ari said that a person can make exceptions in faith because of some reasons- says that even if basing on some reasons exception in faith could be acceptable but in fact, it is not true. The effect of İbn al-Arabi on the hashiyah is also one of the most important properties of the booklet. This effect could be seen in the titles and

sources of the booklet and the author's ideas. After finishing the interpretation of Maturidi's expressions, Lalazari looks for answers to a question: "How can a person, which arrives at fana-fi-Allah, gains sin or merit when he arrives at fana-fi-Allah?". Then, he answers the question in two different manners: Firstly, he tries to answer the question with the methods of mutaqqallim and fuqaha, and secondly, with the methods of sufiyyah and muhaqqiqin. Lastly, he finishes the booklet by comparing the tastes perceived by the mind to the tastes perceived by the heart.

Keywords: Tafsir, Maturidi, Lalazari, Ibn al-Arabi, Ta'wilat al-Qur'an.